

Rétorika

Distanční studijní text

Soňa Schneiderová

Opava 2017

- Obor:** Jazykověda, společenské vědy, žurnalistika, marketing, pedagogika, informační vědy.
- Klíčová slova:** Rétorika, řečnický projev, jazykové prostředky, neverbální prostředky, kompozice, řečník, přesvědčování, argumentace.
- Anotace:** Rétorika je tradičně označována jako umění mluvit, je spojována se schopností člověka umět zapůsobit na posluchače a přesvědčit je. Tato studijní opora proto přináší studentkám a studentům základní informace o tom, jak správně vyslovovat, jak sestavit řečnický projev, jaké jazykové prostředky v řečnickém projevu použít. Rétorika je také nauka o způsobech přesvědčování a argumentování.

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.**

Obsah

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	7
1 CO JE RÉTORIKA?	8
1.1 Co je rétorika.....	8
1.2 Znamí antičtí řečníci.....	9
1.2.1 Platón (427 př. n. l. – 347 př. n. l.).....	9
1.2.2 Démostenés (384 př. n. l. – 322 př. n. l.)	9
1.2.3 Marcus Tullius Cicero (106 př. n. l.– 43 př. n. l.).....	10
1.2.4 Marcus Fabius Quintilianus (35 př. n. l. -95 n. l.).....	10
1.3 Interdisciplinární charakter rétoriky.....	11
2 ŘEČNICKÉ ŽÁNRY	13
2.1 Řeči politické.....	13
2.2 Řeči soudní.....	14
2.3 Řeči slavnostní	14
2.4 Řeči příležitostné.....	14
2.5 Řeči duchovní.....	14
2.6 Řeči naučné	14
3 ZVUKOVÁ MODULACE MLUVENÉHO PROJEVU A KVALITA VÝSLOVNOSTI HLÁSEK.....	16
3.1 Intonace a přízvuk	17
3.1.1 Přízvuk	17
3.1.2 Příklonky a předklonky.....	17
3.1.3 Přízvukování předložkových spojení s původní předložkou	18
3.1.4 Tzv. ráz	20
3.1.5 Větný přízvuk.....	21
3.2 Intonace	22
3.2.1 Kadence klesavá a stoupavá.....	22
3.2.2 Pauzy.....	23
3.2.3 Dýchání.....	25
3.2.4 Tempo	26
3.3 Spisovná výslovnost.....	27

3.4	Výslovnostní styly	27
3.5	Výslovnost nedbalá	29
3.5.1	Kvalitativní deformace samohlásek	29
3.5.2	Nedodržování kvantity samohlásek	31
3.5.3	Další ortoepické nedostatky	32
3.5.4	Výslovnostní vady	32
3.5.5	Výslovnostní dublety	33
4	ČLENĚNÍ ŘEČNICKÉHO PROJEVU	37
4.1	Horizontální členění	37
4.2	Vertikální členění	39
4.3	Intertextovost v řečnických projevech	39
4.3.1	Citát	39
4.3.2	Parafráze	40
4.3.3	Aluze	40
5	FIGURY A TROPY V ŘEČNICKÉM PROJEVU	42
5.1	Sugestivní řečnické prostředky	43
5.2	Emfatické řečnické prostředky	45
5.3	Názorné řečnické prostředky	46
5.4	Dramatické řečnické prostředky	46
5.5	Ozdobné řečnické prostředky	47
5.6	Nefigurální řečnické prostředky	48
6	LEXIKUM A VÝZNAM SLOV, CIZÍ SLOVA	50
6.1	Slovní zásoba a kultura řeči	50
6.2	Správná volba slova	51
6.3	Módní slova a klišé	52
6.4	Přehnaná vytríbenost a knižní prostředky	53
6.5	Hovorové spisovné prostředky	54
6.6	Synonyma	54
6.7	Citátové výrazy	54
7	TYPY ARGUMENTACE A NĚKTERÉ LOGICKÉ ASPEKTY VÝSTAVBY TEXTU	56
7.1	Argumentace a argument	56
7.2	Typologie argumentů	57
8	NEVERBÁLNÍ PROSTŘEDKY	62

8.1.1	Mimika.....	62
8.1.2	Gesta	63
8.1.3	Plastika a postura těla.....	64
8.1.4	Proxemika	64
8.1.5	Haptika.....	66
8.1.6	Dvojitá vazba	67
9	UKÁZKA STYLIZACE A INTERPRETACE ŘEČNICKÉHO PROJEVU	69
10	UKÁZKA STYLIZACE A INTERPRETACE ŘEČNICKÉHO PROJEVU	72
11	UKÁZKA ŘEČNICKÉHO PROJEVU	76
12	UKÁZKA ŘEČNICKÉHO PROJEVU	79
13	UKÁZKA ŘEČNICKÉHO PROJEVU	84
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	87
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	88

ÚVODEM

Text je určen studentům kombinovaného studia. Předpokladem je znalost českého jazyka, základních výslovnostních pravidel, komunikačního chování, vhodné je i absolvování předmětu Stylistika. Jde však o základní znalosti, které se studenti učí již v předchozích vzdělávacích stupních, a proto může předmět Rétorika na tyto znalosti navázat a rozšířit je.

Text studijní opory Rétorika obsahuje kromě výkladu základních pojmů týkajících se rétoriky, také kontrolní otázky a samostatné úkoly, předmět je také součástí prostředí modl, kde se nachází k jednotlivým tématům kontrolní testy.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora pojednává o významu rétoriky pro současný mluvený projev, krátce o její historii a významných řečnících, o jejím interdisciplinárním charakteru. Předkládá přehled řečnických žánrů, obsahuje popis členění řečnického projevu. Důležitou složkou řečnických projevů je jejich zvuková modulace, nezbytné je tedy poučení o této oblasti mluvených projevů a o výslovnostních stylech. Součástí opory je i výklad o základních prostředcích uplatňujících se při realizaci řečnického projevu, jako jsou figury a tropy, lexikální prostředky. Pozornost je věnována i typům argumentace a v neposlední řadě i neverbálním prostředkům při řečnickém vystupování.

Opora uvádí také příklady interpretace řečnických projevů.

1 CO JE RÉTORIKA?

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V kapitole studentky a studenti najdou definici rétoriky, krátce je popsána její historie a nejvýznamnější řečníci, poukázáno je na její interdisciplinární charakter.

CÍLE KAPITOLY

- Definovat co je rétorika.
- Objasnit její význam pro současný mluvený projev.
- Ukázat známé řečníky, zejména v historii mluvených projevů.
- Ukázat interdisciplinární charakter rétoriky.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Rétorika, řečnický projev, řečník, stylistika.

1.1 Co je rétorika

Řečnictví má své kořeny v Řecku, v antice. Od té doby je umění mluvit na veřejnosti důležitým předpokladem úspěchu člověka v životě, zejména v tom profesním. Pro možnost vyjádření je důležité spojení rozumu (ratio) a také řeči (oratio). K tomu potom přistupuje i emoční a neverbální složka výpovědi.

Rétorika je společenskovední disciplína, která podává poučení o tom, jak dobře a přesvědčivě mluvit na veřejnosti, jak komunikovat v různých řečových situacích. Tato starodávná disciplína je dodnes zdrojem určitých pravidel, která používáme, když sestavujeme a realizujeme řečnický projev. Je to nauka o řečnictví, o řečnickém umění, ale uplatňuje se v rámci ní i možnost hodnocení řečnických projevů.

Neexistuje v podstatě jednotná definice rétoriky, neboť v různých dobách a oblastech činností a zkoumání se měnil její rozsah a obsah (Lotko 1997: 11). Bude ovšem přece jenom rozdíl mezi klasickou rétorikou, tou z období antiky, a současnou, moderní rétorikou.

Dříve se kladl důraz na uměleckost projevu, šlo o projevy plné metafor a překvapivých přirovnání. Dnešní projevy jsou více civilní (i když záleží na situaci a osobnosti řečníka), důležitá je kultivovanost projevu (viz studijní opora Kultura řeči) a přístupnost pro posluchače.

Dříve byla rétorika zobrazována jako dívka, která je vyzbrojena šípy (argumenty), mečem, jenž zahání nepřátele, a její šat je ozdoben „řečnickými ozdobami“ (tropy a figurami). Ve starém Řecku patřila mezi umění agonální, tedy bojovná. Základem rétorické komunikace v 5. stol. před. n. l. je řeč při soudním líčení, kde hlavním předpokladem pro úspěšné jednání u soudu je přesvědčivost a věrohodnost předložených argumentů a přednes (Kraus 2011: 30). Dnes zahrnujeme k řečnickým projevům nejen řeči soudní, slavnostní, ale i ty, jež jsou součástí naší veřejné prezentace buď v zaměstnání, nebo při různých polooficiálních příležitostech.

Rétorika byla vždy součástí školního vzdělávání. Patřila mezi tři základní obory vzdělání (tzv. trivía), což byla gramatika, dialektika a rétorika. V dnešním školství se přetrafovala spíše v učení o komunikaci, což je pojem širší, méně zaměřený na jednotlivé prostředky tradičního řečnického projevu.

1.2 Známí antičtí řečníci

Nebudeme zde jmenovat všechny řečníky, kteří se proslavili v antickém období, ale připomeneme zde jen některé pro ilustraci toho, jak řečnictví před naším letopočtem a na přelomu letopočtu, ve svých počátcích, vypadalo.

1.2.1 PLATÓN (427 PŘ. N. L. – 347 PŘ. N. L.)

Původním jménem bylo Aristoklés. Platón je spíše (řecký) filozof než řečník. Známé jsou však jeho dialogy (např. *Faidros*) a jeho názor, že filozofie se musí vyučovat ústně, v rozhovoru, myšlenky musejí plynout ze společného úsilí účastníků rozhovoru. Důležité je tedy pojetí dialogu jako žánrové formy pro způsob vyjádření.

1.2.2 DÉMOSTHENÉS (384 PŘ. N. L. – 322 PŘ. N. L.)

„V ničem se nemýlit, toť vlastnost bohů.“

Snad mírně šišlal a překotně mluvil, ale chtěl se stát významným řečníkem, proto se v mluvení cvičil. Jeho první řeč nebyla vůbec úspěšná, dokonce musel z řečniště odejít. Nicméně pomohl mu přítel, který mu ukázal, jaké chyby dělá, a pomohl mu s výslovností. Ve svém řečnickém projevu se vypracoval tak, že se záhy stal vzorem. Projev měl vždy pečlivě připravený, dokázal odhadnout stylistické prostředky a kladně byla přijímána pře-

hlednost formy jeho projevů a působivost myšlenek. Je také autorem výroku, že „básníkem se člověk rodí, řečníkem stává“.

Pozn.: Dech i hlas si Démostenés cvičil tak, že se snažil překřičet mořský příboj, do úst pod jazyk si vkládal oblázek a řeč nacvičoval pod zavěšeným kopím s ostrým hrotem. To sloužilo k tomu, aby si mohl kontrolovat pohyb těla, ramen, neboť kdykoli trhnul ramenem, hrot kopí se mu do něj zabodl.

Démostenés je autor tzv. filipik, původně řečí namířených proti králi Filippovi II. Makedonskému. Filipika je tak přeneseně název pro útočnou řeč, plamennou řeč proti nepříteli nebo např. proti nevzdělančům (známé jsou např. filipiky Jana Blahoslava; *Filipiky proti misomusům*) je považována za silnější variantu polemiky.

Dnes jméno tohoto řečníka spojujeme se soutěží Mladý Démostenes. V této celostátní soutěži se porovnávají komunikačních dovednosti žáků II. stupně ZŠ, víceletých gymnázií a studentů středních škol.

1.2.3 MARCUS TULLIUS CICERO (106 PŘ. N. L.– 43 PŘ. N. L.)

„Nesnaž se převyšovat ostatní, ale sám sebe.“

Byl Říman. V roce 79 př. n. l. začal vystupovat jako řečník u soudu. Je také autorem spisů o řečnictví: *De oratore* (O řečnickovi), *Orator* (Řečník). Prosazoval „ornate dicere“ (mluvit květnatě), potpěl si na výběr exkluzivních výrazů, chtěl, aby řečnický projev byl zároveň uměleckým zážitkem. Podle něj musí umět dobrý řečník dokázat pravdu, získat si sympatie publika a pohnout jej k jednání. Vědom si povahy lidí, tvrdil: „Takoví jsou lidé, z pravdy uznávají málo, z veřejného mínění mnoho.“ Jeho řeči měly myšlenku a váhu, sám, přestože byl řečník, říkal: „K moudrému člověku patří, že víc ví, než říká.“

1.2.4 MARCUS FABIVS QUINTILIANUS (35 PŘ. N. L. -95 N. L.)

„Lidská mysl má být utvářena spíše důkladnou četbou než četbou mnohého.“

Byl to Říman a první státem placený učitel rétoriky; působil také jako soudní obhájce. Je autorem díla, které u nás vyšlo v roce 1983 pod názvem *Základy rétoriky* (Praha: Odeon, 1985). Podle něj k řečnickému umění nestačí znát jen pravidla, ale je potřeba stále cvičit a mít praxi. Podle něj také prvním požadavkem výmluvnosti je jasnost, ale to, co nás činí výmluvnými je srdce a vnitřní zápal. Řečník musí být také čestný člověk, nesmí nabádat lidi k špatným věcem. Quintilianus se jako pedagog zasazoval o výchovu řečníka. Podle něj „ne bezdůvodně Řekové tvrdili, že každý mluví tak, jak žije.“ Byl velkým zastáncem pěstění jazykové kultury.

1.3 Interdisciplinární charakter rétoriky

Z lingvistických disciplín bývá uváděna nejčastěji do souvislosti se stylistikou. Mnoho společného má i s pragmatikou, s principy kooperace a zdvořilosti. Dále je to logika, zejména pokud jde o teorii argumentace; důležitá je schopnost definování a třídění pojmů. Nepochybně se rétorika stýká i s psychologií, pokud jde např. o určité procesy vedoucí k přesvědčování publika, vzhledem k schopnostem vcítit se do pocitů lidí. Důležitá je psycholingvistika a sociolingvistika. Jde o to uvědomovat si obtížnost textu, schopnosti publika vnímat jej, znát variety národního jazyka a postoje publika k nim.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Co je to rétorika?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Pokuste se objasnit, jaký je rozdíl mezi rétorikou, kulturou řeči a kulturou jazyka. Poslední dva pojmy nejsou součástí předcházejícího výkladu, ale pojem kultura řeči a kultura jazyka je vysvětlen ve studijní opoře Kultura řeči. Zkuste vyjádřit rozdíly mezi těmito třemi „disciplínami“.

ZDROJE

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Stylistika a ...* Praha: Trizonia 1997.

LISOVÝ, Igor. *Významné osobnosti antického starověku*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2007.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Vydavatelství univerzity Palackého 1997.

KRAUS, Jiří a kol. *Člověk mluvící*. Praha: Leda 2011.

<https://citaty.net/autori/marcus-tullius-cicero/>

<https://citaty.net/autori/marcus-fabius-quintilianus/>

SHRNUTÍ KAPITOLY

Tato kapitola měla vysvětlit podstatu toho, co je to rétorika, ukázat její interdisciplinární charakter a obrátit pozornost k jejím antickým počátkům.

2 ŘEČNICKÉ ŽÁNRY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Tradiční rétorika položila základ tradičním řečnickým žánrům, jejichž modelů využijeme dodnes. Stejně tak rozlišujeme několik oblastí komunikace, pro něž jsou určité žánry typické.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojem řečnický žánr.
- Objasnit jednotlivé typy řečnických žánrů.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Řečnický žánr, řeči politické, řeči soudní, řeči slavnostní, řeči příležitostné, řeči duchovní, řeči naučné.

K řečnickým žánrům tradičně patří: řeči soudní, řeči politické a řeči slavnostní (Kraus 2011: 32). Později se k nim přiřazují řeči naučné a příležitostné. Řeči soudní se vyslovují k otázkám dobra a zla, řeči politické (dříve také poradní, deliberativní) se věnují otázkám obecného prospěchu, řeči slavnostní (demonstrativní) se vztahují k různým významným událostem a výročím, původně jsou to především pochvalné řeči oslavující osoby.

2.1 Řeči politické

Jsou označovány jako agitační žánry. Základním žánrem je *politický projev*. Je to projev různé délky, někdy delší, někdy kratší, mající výkladový charakter (má většinou trichotomickou kompozici: úvod, střed, závěr). Je v něm patrná angažovanost mluvčího většinou v zájmu stranické politiky. Jde o to působit na posluchače. V takovém projevu jsou proto používány názorné prostředky, mnohdy velmi jednoduché, protože argumentace nemůže být složitá. Používají se zde sugestivní a dramatické prostředky (viz níže). Náročnější konstrukce nejsou vítány. V těchto projevech je také mnohdy cílem přinést kritiku protivníka, přesvědčit posluchače o správnosti vlastních řečnickových tvrzení.

Dnes k těmto žánrům řadíme programová prohlášení a podobná oficiální vyjádření.

2.2 Řeči soudní

Tradičním žánrem je *soudní řeč*. Patří sem řeč žalobce a obhájce, tradičně základním žánrem je obhajoba. Je to řeč věcná, mající charakter výkladu, většinou bez expresivity, ale záleží na kulturním prostředí, ve kterém je pronášena.

2.3 Řeči slavnostní

Tradičně se sem řadí oslavná řeč nebo báseň (panegyrik), tedy v podstatě pochvalná řeč oslavující nějakou osobu. Dnes slavnostní tón mají řeči příležitostné.

2.4 Řeči příležitostné

Tvoří rozmanitou skupinu. Patří sem řeči obřadní, tzn. svatební (promluva ke snoubencům) a smuteční, proslovy k jubileím, zahajovací a ukončovací proslovy na různých akcích, řeči při oficiálních setkáních, přípitky atd. Mají formální, společenský charakter, persvazivní funkce je v pozadí, nebo chybí vůbec. Patří k nejkratším žánrům, mají ve své struktuře i některých prostředcích ustálenou (konvenční) podobu (proto mluvčí využívají vzorových textů), ale na druhé straně mohou využívat osobitých prostředků, prostředků exkluzivních, zejména pokud jde o výběr slov, realizují se zde figury i tropy. Využívají i nefigurální řečnické prostředky (citát, přísloví atd.). Důraz je kladen na formu projevu a jazykové prostředky spíše než na neverbální prostředky.

2.5 Řeči duchovní

Jsou součástí náboženských obřadů. Základním žánrem je duchovní řeč, později označovaná jako *kázání*. Je to text, který je náročný jak po obsahové stránce, tak formální, přestože formální stránka je víceméně ustálená. Vztahuje se k otázkám morálky, vyslovuje se k společenským problémům. Dalším žánrem je *homilie*. Homilie je výklad biblického textu čteného při mši.

2.6 Řeči naučné

V odborném řečnictví vystupuje do popředí téma, důraz se klade na věcnost. Tyto texty jsou nociónální (pojmové), jazykově neutrální a měly být prosté tropů, figur, sugestivních prostředků. Patří sem *přednáška*, *referát*, *diskusní příspěvek*. Dnes jsou tato řečnická vystoupení doprovázena power-pointovými prezentacemi, jsou uvolněnější, „mluvenější“, nejsou jednoznačně čtená.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Vyjmenujte jednotlivé řečnické žánry a vysvětlete, jaký je mezi nimi rozdíl.

ZDROJE

ČECHOVÁ, M. a kol. *Současná stylistika*. Praha NLN 2008.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Vydavatelství UP 1997.

KRAUS, Jiří a kol. *Člověk mluvící*. Praha: Leda 2011.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem výkladu této kapitoly bylo vysvětlit rozdíl mezi jednotlivými druhy řečnických žánrů. Objasnit vztah tradičních žánrů k současnosti.

3 ZVUKOVÁ MODULACE MLUVENÉHO PROJEVU A KVALITA VÝSLOVNOSTI HLÁSEK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole se zaměříme na to, jak modulovat celou výpověď, tzn. vysvětlíme zásady intonace, co je větný a slovní přízvuk, důraz atd. Vysvětlíme, jaký je rozdíl v intonaci oznamovacích výpovědí, otázek, jaký je rozdíl v intonaci zjišťovací a doplňovací otázky, jak se liší intonace tzv. řečnické otázky. Zároveň vysvětlíme zásady správného dýchání, které je pro modulaci souvislé řeči zásadní, neboť správné frázování výpovědí a správné dýchání se na modulaci souvislého projevu podílí největší měrou. Důležitým prvkem modulace souvislého projevu jsou i pauzy a jejich správné používání.

Úkolem této kapitoly je rovněž seznámit studenty a studentky s obsahem pojmu výslovnost, s typy výslovnostních stylů a příklady, které jednotlivé typy výslovností charakterizují. Součástí kapitoly je i poučení o výslovnosti některých hlásek a výslovnostních vadách.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit prvky modulace souvislého projevu.
- Objasnit jejich konkrétní fungování v konkrétních projevech.
- Vysvětlit pojem výslovnost.
- Popsat typy výslovnostních stylů.
- Objasnit rozdíly mezi jednotlivými typy výslovnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Intonace, přízvuk, důraz, tzv. ráz, dýchání, pauza, tempo, otázka, řečnická otázka, spisovná výslovnost, ortoepická pravidla, výslovnostní styly.

3.1 Intonace a přízvuk

Zvukové členění souvislé řeči je založeno na proměnách síly a výšky hlasu, na správném vytváření pauz, přičemž důležitými prvky členění souvislé řeči je vydělování hranic slov – na tom se podílí **slovní přízvuk**, a vydělování výpovědních úseků – zde svoji úlohu sehrává **intonace**.

3.1.1 PŘÍZVUK

Přízvuk v češtině je charakterizován jako **silový** (dynamický), tzn. že přízvučná slabika (silnější) má (nepatrně) větší dynamiku než okolní slabiky nepřízvučné (slabší). V některých jazycích je tzv. přízvuk tónový, melodický (např. jej má slovinština, norštiná, švédština), kdy se užitím stoupavého nebo klesavého přízvuku liší význam slova (český přízvuk není významotvorný) a různé gramatické tvary. Český přízvuk je **stálý**, tzn. v izolovaném slově je umístěn vždy na první slabice, vyznačuje tak hranice slova (je rozdíl *'jeden a je 'den; to 'pivo a topivo*), což ovšem neznamená, že slova od sebe odtrhuje. To, že český přízvuk slouží k vyznačování hranic slova (je to tzv. hraniční signál), znamená, že má **funkci delimitativní**, a to se projevuje v tom, že čeština (ve srovnání např. s angličtinou) sousedící slova zvukově neváže. Další funkcí českého přízvuku je **funkce rytmiizační**; to například znamená, že v souvislé řeči po sobě nenásledují dvě přízvučné slabiky.

3.1.2 PŘÍKLONKY A PŘEDKLONKY

V souvislé řeči však nemá vlastní přízvuk každé slovo. Vlastní přízvuk nemají tzv. **příklonky**, tzn. krátké tvary zájmen *mi, ti, si, se*, tvary pomocného slovesa být, a kondiciálové tvary *bych, bys*. Ty jsou nepřízvučné, stojí za prvním přízvučným celkem výpovědi (slovem, souslovím, vedlejší větou): *'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu; 'nové, 'méně 'konvenční 'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu*. Bez přízvuku jsou také **předklonky**. Ty stojí po pauze před přízvučným slovem; jsou to navazovací částice, spojky, někdy i významově méně závažná slova plnovýznamová (*to 'víte, že 'přijdeme, strýc 'Karel se 'dokonce moc 'těší*) (Krčmová 1999: 308)

Sejde-li se v jedné větě více příklonek, jejich pořadí je závazné a postupujeme takto:

1. spojka *-li*

2. pomocné sloveso v minulém čase – *jsem, jsi (-s), jsme, jste* – a v podmiňovacím způsobu – *bych, bys, by, bychom, byste*;

3. krátké tvary zvrátných osobních zájmen – *si, se*;

4. krátké tvary osobních zájmen v dativu – *mi, ti, mu*;

5. krátké tvary osobních zájmen v akuzativu – *mě, tě, ho, tu, to*.

Příklady:

- *Prohlížel jsem si ho. Já jsem si ho prohlížel.*
- *Budeš-li se pilně učit ...*
- *Řekls mu to? Tys mu to řekl?*

Rodilý mluvčí kladení příklonek provádí automaticky a bez chyb.

3.1.3 PŘÍZVUKOVÁNÍ PŘEDLOŽKOVÝCH SPOJENÍ S PŮVODNÍ PŘEDLOŽKOU

Spojení jednoslabičné vlastní předložky (*na, za, do, od, po, při, pro, bez, u, nad, pod, přes, před, ve, se, ze, ke, ku*) se slovem, jehož pád předložka řídí, tvoří jediný zvukový celek a přízvuk je na předložce (*jde 'o dvě 'koruny 'na osobu; 'na výklady 'o výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř; předpověď' počásí 'na dnešek 'pro Českou republiku ... 've večerním vysílání 'na stanici Praha ... 'od dvou 'do sedmi...*). V běžné řeči je tento způsob přízvukování základní; pro spisovný mluvený projev je to základní pravidlo. Není však bez výjimek, neboť spisovné je i přízvukovat výraz po předložce (předložka je pak nepřízvučnou předklonkou) v případech, kdy po ní následuje nesklonné slovo (*přes 'velmi 'nepříznivé 'reference*), slovo zdůrazněné (*'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora*), výraz neběžný (*'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv*) nebo vlastní jméno (*'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka*) (Krčmová 1999: 308, Palková 1982: 195)

Tedy shrňme ještě jednou – podle ortoepické kodifikace přízvuk na předložce nemusí být v těchto případech:

- a) je-li slovo následující po předložce silně zdůrazněno, např. jde o slova v kontrastivním postavení (... *ne v 'odpoledním, ale ve 'večerním vysílání...*);

b) následuje-li po předložce dlouhé slovo, takže by jejím připojením vznikl mnohoslabičný takt (... při 'neoficiální návštěvě...);

c) následuje-li po předložce slovo nesklonné (např. ... za 'jistě obtížné situace...).

Přesunutí přízvuku z předložky na následující slovo vede mnohdy k tomu, že posluchač pocítuje toto přesunutí jako zdůraznění následujícího slova. Pokud tomu tak není, tzn. nemáme na mysli zdůraznění slova, tzn. neodpovídá-li tomu významová platnost daného předložkového spojení v konkrétní výpovědi, působí toto přesunutí přízvuku rušivě (např. ... budete moci sledovat na 'obrazovkách svých televizorů ... jak mně volal před 'chvilí ... kteří jsou ve 'středu našimi soupeři... ap.). Někdy dochází k porušování základního pravidla přízvukování bez důvodu (předložka je ponechána bez přízvuku = ... na 'dnešek ... do 'sedmi...), což může ovlivnit stylovou úroveň projevu. (Palková 1982: 195)

Pravidlo o přízvukování předložek se netýká předložek nepůvodních dvouslabičných (např. *kromě*) i jednoslabičných (např. *krom*), které nemají pravidelně hlavní přízvuk (*dle 'rady, krom 'tebe*).

Samostatný úkol:

Přečtěte:

- jde 'o dvě 'koruny 'na osobu
- 'na výklady 'o výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř
- předpověď počasí 'na dnešek 'pro Českou republiku ... 've večerním vysílání 'na stanici Praha ... 'od dvou 'do sedmi...

X

- přes 'velmi 'nepříznivé 'reference (*po předložce je neskl. v.*)
- 'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora (*zdůrazněné a dlouhé slovo*)
- (... ne v 'odpoledním, ale ve 'večerním vysílání...) (*kontrastivní zdůraznění*)
- 'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv (*cizí, neobvyklé delší slovo*)
- (... při 'neoficiální návštěvě...)

- 'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka (*vlastní jméno*)

3.1.4 TZV. RÁZ

Tzv. **ráz** ['] je zvukový prvek, který má charakter souhlásky (má znaky neznělé závěrové souhlásky, je to okluzíva laryngální; aktivním orgánem jsou hlasivky; vzniká tak, že se náhle rozrazí závěr sevřených hlasivek výdechovým proudem), za hlásku jej však nepovažujeme. Znakem je „skokový nárůst intenzity začátku samohlásky“ (MČ I 1996: 46). Jde o jakési tvrdé nasazení hlasu u slova, kde je na začátku samohlásky, nebo je tvoříme u mezislovního švu a na začátku kmenového morfému po předponě, kdy se „sejdou“ dvě samohlásky. Ortoepická kodifikace přitom většinou připouští dvojí možnost, výslovnost s rázem, nebo bez něho (tedy např. *po 'únorový* i *poúnorový*, *po 'únoru* i *poúnoru*). Ráz používáme při zvlášť pečlivé výslovnosti, v běžném hovoru můžeme vyslovovat i bez rázu, pokud taková výslovnost nebrání srozumitelnosti.

Nutné je však užití rázu po neslabičných předložkách (*k, s, v, z*), (tedy *f'únoru, s'energií* ap.). Častou chybou některých mluvčích je splývavá výslovnost s neznělou podobou předložky (*fúnoru, finstrukcí, futkání* ap.); druhá varianta, výslovnost bez rázu a se znělou podobou předložky (např. *vitálii*), je charakterizovaná v normě jako „příliš volná“. (Palková 1982: 191).

Ráz je nutný rovněž všude tam, kde by mohlo dojít k nedorozumění a kdykoliv je potřeba pečlivou výslovnost:

- *s 'uchem X suchem*
- *s 'oka X soka*
- *k 'otci nesprávně kotci, koci, gotci*
- *f 'okně nesprávně fokně, vokně*
- *s 'Ameriky nesprávně sameriky, zameriky*

Ráz se užívá také před spojkami *a, i*:

číst a psát: správně *číst 'a psát* nesprávně *číst a psát*

otec i syn: správně otec 'i syn nesprávně oteci syn (Lukavský 2000: 22)

Užití rázu pro lepší srozumitelnost lze také doporučit, setkají-li se na hranici dvou slov stejné samohlásky (např. lépe *do 'okresu*, aby nevzniklo *dokresu*), podobně je dobré užít nepřízvučném jednoslabičném slovu (*jak 'oznámila*).

Nesprávně se ba naopak vytváří ráz u slov přejatých, kde se předpokládá splývavá výslovnost na hranici dvou samohlásek:

- *vakuum*: správně *vákuum* nesprávně *váku'um*
- *reakce*: správně *reakce* nesprávně *re'akce*
- nesprávně: *rekostru/u/jete-li*; stejně tak je špatně v jiném případě [*pět/a/dvacet*]

Užití rázu se zvyšuje při citovém vypětí a při energických vystoupeních.

Samostatný úkol:

Přečtěte věty a pozorujte užití tzv. rázu:

1. *Oheň tohoto prastarého vulkánu už dávno vyhasl a kráter postupně...*

[{P} ?oheň tohoto prastare: ho vulka:nu // ?už da:vno vihasl {P} // ?a kra:ter postupně].

2. *Dokonale proudnicový tvar těla mu umožňuje plout rychlostí dvaceti uzlů.*

[mu ?umožňuje], [dvacet' i ?uzlu:]

Zdroj: Veroňková 2018: 182–183.

3.1.5 VĚTNÝ PŘÍZVUK

Ve výpovědi je většinou více slov, které mají přízvuk. Výrazy, které jsou ve výpovědi nebo výpovědním úseku důležité, jsou proto zvukově odlišeny – jsou zdůrazněny, vytčeny a jejich přízvuk je vnímán jako silnější.

Důvody vytčení jsou různé.

Nevhodně zvolený větný přízvuk může změnit význam celého sdělení nebo větu kontextově jinak zapojit, než je původně zamýšleno (*tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale jinou ne); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pra-*

covněprávního (nechci to označit přiléhavějším slovem průšvih, ostuda...); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale proč bychom to dělali); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale nevyřešíme ji tím); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (a ne občanskoprávního). Při čtení je dobré místo větného přízvuku označit si. (Krčmová 1999: 310)

Uveďme ještě další příklady:

- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (neutrální sdělení, bez souvislostí s ostatním textem)
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (práci, o níž už byla řeč; jinou přijmou)
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' - ale přijmou např. volný esej.
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (ale třeba ji použiji jinde).

Zdroj: <https://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js08/fonetika/ucebnice/ch07s01s04.html>

Z uvedených příkladů je zřejmé, jak důležité je věnovat kladení větného přízvuku pozornost.

3.2 Intonace

„Ve veřejném projevu, který je obsahově závažným monologem, je (...) intonace důležitým prostředkem vyjádření obsahových souvislostí tak, aby je posluchač mohl správně a jednoznačně interpretovat“. (M. Krčmová)

3.2.1 KADENCE KLESAVÁ A STOUPAVÁ

Intonace vzniká souborem současně působících zvukových prostředků. Jde o prostředky dynamické (přízvuk), melodické (výška tónu/hlasu/tónová výška se využívá k vytváření melodického průběhu vět→jde o tónové rozdíly v melodii vět) a kvantitativní (pauzy, frázování, tempo).

Oznamovací a doplňovací otázku doprovází intonace ukončující výpověď tak, že výška hlasu klesá (klesavá kadence, kadence); u otázky zjišťovací hlas stoupá (stoupavá kadence, antikadence).

V citově neutrálních českých větách se tedy užívají tyto kadence:

- a) *klesavá* (konkluzivní) kadence doprovází neutrální oznamovací větu nebo otázku doplňovací (začíná tázacími slovy *kdy, jak, kam* atd.): *Vrátili se z dovolené. Kdy se vrátili z dovolené?*
- b) *stoupavá* (antikadence) doprovází poslední takt věty s modalitou zjišťovací otázky (jde o tzv. otázky ano-ne): *Přišel domů? Přijel sám?*
- c) *speciální* (většinou stoupavá nebo rovná, někdy i klesavá), tzv. polokadence, která se uplatňuje na posledních taktech nekoncových větných úseků a na koncových úsecích vět, které stojí v souvětích nikoliv na jejich konci: *Vrátil se domů, ale nešel ještě spát.*

Intonace řečnické otázky se liší od intonace běžných otázek a má podobný průběh u řečnické otázky jak zjišťovací, tak doplňovací (Havlík 2003). Tento průběh „je charakterizován dvěma vrcholy: jedním na počátku či v prostředku, který bývá výše než druhý vrchol, jenž je výsledkem konečné antikadence“ (s. 32). Výrazným průvodním prvkem řečnické otázky je také rámcování pauzami (Havlík 2003); totéž konstatuje pro slovenštinu Mistrík (1978). Příklad: *A kdo za to může?*

(Kamila Mrázková (2017): ŘEČNICKÁ OTÁZKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA (poslední přístup: 14. 4. 2018)

(Zdena Palková (2017): VĚTNÁ INTONACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE (poslední přístup: 23. 7. 2018)

3.2.2 PAUZY

Pauza znamená přerušování řečového proudu. Vzniká z fyziologických příčin tam, kde je třeba doplnit dech. Pro sdělování má význam **komunikativní pauza** oddělující řečové celky. Pauzy jsou důležité jak pro produkci textu, tak i jeho recepci; záleží také na typu textu. Frekvence pauz je ovlivněna **intelektuální náročností tématu**, je rozdíl i ve specifiku textu (žánru) – z nejobecnějšího hlediska je například rozdíl, recitujeme-li poezii

nebo čteme-li zprávy. Pauzy vznikají při potížích s formulováním, při **zdůrazňování některých úseků textu** apod.

Pauzy jsou také závislé na prozodických faktorech, jako je intonace, rytmus, tempo. Při rychlém **tempu řeči** se nerealizují některé z druhů pauz, při pomalém je frekvence pauz větší a je zde i prostor pro výskyt hezitačních (formulačních) pauz, pauz způsobených odmlčením atd.

Platí pravidla, zásady pro tvoření a dodržování pauz, ale při vzniku pauzy se může uplatnit i mnoho proměnných. Jsou pauzy, které bychom měli dodržovat, ale jsou i místa, kde může (ale nemusí) být v některé pozici pauza realizována; její realizace je jen fakultativní (nezávazná). Záleží na řadě faktorů.

Pauzy stejné délky posluchači vnímají rozdílně uvnitř věty a na jejím konci; uvnitř věty jsou hodnoceny jako delší. Koncové samohlásky jsou někdy vysloveny protaženě a to pak vede k dojmu, že jde o pauzu: *Vona to přečetlááá...* Obecně je dnes tendence „natahovat“ konce slova, ty pak vyplňují část potenciální pauzy a bývají i posluchači s pauzami ztotožňovány. Stává se rovněž, že se přidechují poslední hlásky, čímž se zase pauza dělá.

V monologickém projevu rozlišujeme pauzy syntaktické, pauzy formulační, pauzy důrazové, pauzy kontaktové. Jednotlivé typy se vzájemně prostupují.

Pauzy syntaktické vyznačují jakési přirozené oddělování syntaktických částí textu; jejich realizace je spontánní, automatická, probíhá s minimální účastí uvědomovaných procesů, respektuje syntaktické členění výpovědi (členění vět v souvětí, přívlastek + jméno atd.). Kromě pauz na hranicích větných celků se pauzy vyskytují uprostřed věty před slovesy, když je věta dlouhá a sloveso představuje tranzitivní člen mezi dvěma částmi věty. Méně se vyskytují např. před substantivy.

Pauzy formulační jsou typické pro spontánní mluvený projev; objevují se při opravách, rektifikacích, mohou se vyskytovat na jakémkoli místě textu, i na místech z hlediska umístění předělů negativních, bývají někdy zaplněny hezitačními zvuky; převažuje jejich nezáměrnost. Takové pauzy se vyskytující například po předložkách, po spojkách; setkáváme se s případy, kdy zejména spojky, ale i předložky jsou odděleny pauzami po obou stranách. (Prakticky vždy je pauzou z jedné nebo z obou stran oddělena spojka *čili*,

kteřá signalizuje vyvozování, shrnutí, rekapitulaci atp. To je v pořádku.). Vysoká frekvence formulačních pauz je většinou posluchačem hodnocena negativně, z hlediska plynulosti projevu je to činitel retardační.

Pauzy důrazové a kontaktné jsou už výsledkem volního úsilí mluvčího, jsou „zamýšlené“, „kontrolované“ (mohli bychom je souhrnně označovat i jako rétorické). **Důrazové** zdůrazňují klíčová slova z hlediska obsahového, např. termíny, důležité pojmy, důležité údaje, data atd.; převažuje záměrnost těchto pauz. Zdůraznění slova bývá signalizováno předcházející pauzou, ale někdy bývá pauza i za ním. Někteří mluvčí mají tendenci zdůrazňovat každé slovo a oddělovat je pauzami, vzniká tak dojem staccatové výslovnosti, frázování. **Kontaktné** pauzy nacházíme po přídatných výrazech typu *ano, že ano, že?*, po otázkách. Jsou záměrné, objevují se při slavnostních řečnických vystoupeních, při řečnických otázkách atd. V projevech dialogických jsou faktorem interakčním, hodnotí se například z hlediska **zdvořilosti, kooperace** atd. Nevhodné je nedodržování pauz na hranicích jednotlivých replik dialogu, jež vede ke „skákání do řeči“. Pokud chceme kultivovaně přerušit výpověď, volíme například syntaktická pauzu mezi větami v souvětí (pokud se vyskytne) – jde o místo relativně vhodné k tomu, aby převzal verbální aktivitu partner komunikace. Samozřejmě vhodnější je přerušení na hranici větných celků v textu — je to místo relativně nejvhodnější k výměně komunikačních rolí. Jsou zde ve shodě předpoklady významové i zvukové: syntaktická pauza a konkluzivní kadence.

Nejen lingvistika se zabývá pauzami. Výzkumem pauz se zabývají i psychologové, zejména jde o analýzu tzv. pauz váhání (hesitation pauses), dále jsou to pauzy, který se využívá z hlediska manipulace v projevu, z taktických důvodů atd.

Hezitační pauzy (angloam. termín, v češtině formulační, viz výše) se objevují převážně v těch místech textu, kde mluvčí přecházejí od jednoho obsahového bloku k druhému; tam, kde mluvčí váhá nad tím, **co říci**, nebo nad tím, **jak to říci**. V pauzách se plánuje pokračování. Někdy jsou vyplněny hezitačními zvuky (jsou to tedy tzv. pauzy „zaplněné“, kombinované).

3.2.3 DÝCHÁNÍ

Základní faktor pro vytvoření pauzy je potřeba nadechnout se při řeči. Všechny pauzy bez ohledu na ostatní příčiny i na jejich funkce mohou být tedy nádechové. Aby nedocházelo k nesprávnému nadechování na místech, kde by nádech působil rušivě, je potřeba uvědomit si členění souvislé řeči a místa, kde budou pauzy a kde bude pauza doprovázena nádechem.

Při nesprávném hospodaření s dechem, je-li delší úsek pronesen bez pauz, objeví se často pauza na místě, které není pro její výskyt vhodné (např. mezi dvěma syntakticky a významově těsně k sobě vázanými slovy), právě z důvodu, že se potřebujeme nadechnout. Jestliže špatně dýcháme, uchylujeme se k rezervní zásobě dechu a dochází ke zhoršené kvalitě nádechu, tím i ke zhoršené kvalitě hlasu a špatnému frázování.

Uveďme příklad:

- *Významná část tohoto projektu se přesune z jednotlivých států do středoevropských institucí.*

Jaké máme typy dýchání:

1. **Klíční, svrchní dýchání** – s největší námahou získáváme nejmenší množství vzduchu. Naplňují se jen hroty plic, dochází k napětí krčních svalů. Hlasivková štěrbina není v komfortním stavu.

2. **Hrudní, žeberní dýchání** – zabezpečuje dostatečné množství vzduchu.

3. **Břišní, brániční** – setkáváme se s ním zejména při spánku.

4. **Smíšené** – většinou kombinujeme jednotlivé typy dýchání, běžně klíční a břišní.

Klidné dýchání zabezpečuje poměr nádechu a výdechu 2:3; před projevem bychom měli udělat nádech a výdech v poměru 1:7 v klidném režimu, abychom si prodýchali spazmy.

3.2.4 TEMPO

Řečové tempo není záležitostí ortoepickou ani ortofonickou, přesto však ke kvalitě veřejného projevu patří. Tempo vyjadřujeme počtem slabik pronesených za minutu. Čeština je svým průměrným řečovým tempem jazykem poměrně pomalým, mezi jednotlivci jsou však velké rozdíly a tempo řeči se navíc mění v souvislosti s emocemi. Zpomalení tempa řeči může být využito i pro odstínění významu. Při rychlém tempu dochází k nesprávnému vyslovování hlásek, spojování slov atd., při pomalém tempu bez důrazů může projev působit monotónně. Obecně platí, že mluvní tempo je u nezkušených řečníků většinou příliš rychlé.

Pro charakter tempa jsou také důležité pauzy, jejich počet a délka. Například zvolnění tempa se dosáhne nikoliv prodlužováním slabik, ale prodlužováním mluvních pauz.

Svislými čarami vyznačte pauzy a přečtěte. Dbejte na správnou intonaci otázek (ty jsou doplňovací):

1. Výstavba veřejného mluveného projevu a také plynulé přechody jeho částí jsou velmi náročným požadavkem na přípravu řečníka.

2. Prorok a dlouhé lžice (ukázka)

Jeden ortodoxní věřící přišel za prorokem Eliášem. Chtěl se dovědět více o pekle a ráji, aby si podle toho mohl uzpůsobit svou životní cestu. „Kde je peklo – kde je ráj?, zeptal se proroka, ale Eliáš neodpověděl. Vzal muže za ruku a vedl jej temnými uličkami do paláce. Železným portálem vstoupili do velikého sálu. Tísnilo se tam mnoho lidí, chudých i bohatých, zahalených do hadrů i ozdobených drahokamy.

Zdroj: Šmajsová Buchtová, Božena. *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing 2010.

3.3 Spisovná výslovnost

Spisovná výslovnost je soubor zásad a pravidel realizovaných při mluveném projevu; jde o spisovné užívání spisovně tvořených zvuků řeči. K poučení o správné výslovnosti (výslovnost = ortoepie) patří ortofonie, tedy „nauka o náležitém tvoření a znění hlásek mluvené podoby“ (Krčmová 2017). Správná výslovnost potom patří ke komplexnímu pojetí jazykové kultury. Ortoepická pravidla (pravidla výslovnosti) „mají status kodifikace, tj. norem obecně přijatých a závazných“ (tamtéž) a jsou popsána v mluvnicích a příručkách výslovnosti. Ortoepické zásady by měly být dodržovány pro spisovné projevy předem připravené a citově neutrální, ve spontánním, byť veřejném projevu se dodržují méně striktně (tamtéž).

3.4 Výslovnostní styly

Stejně jako spisovný jazyk je i spisovná výslovnost stylově diferencována. Rozlišujeme tyto typy výslovnostních stylů:

1. Střední; základní (neutrální) styl – respektuje artikulační pravidla formulovaná v příručkách výslovnosti (např. Hůrková); uplatňuje se v kultivovaném běžném projevu i ve slavnostním oficiálním projevu. Je to výslovnost, která se objevuje, resp. by se měla objevovat, při odborných přednáškách, u učitelů, moderátorů ve sdělovacích prostředcích.

Při takové výslovnosti se výslovnost „nepřehání“, např. tedy ve slově *maminka* nevyslovujeme předopatrové *n*, ale zadopatrové [ŋ], tedy tzv. zadní *n* (zkuste vyslovit slovo *maminka* s hláskou *n* v blízkosti předního patra a potom s jazykem posunutým k zadnímu patru; k výslovnosti tzv. zadního *n* [ŋ] dochází před souhláskou *k*, *g* – např. – jak už víme – u slova *maminka* [mamiŋka], podobně je tomu např. u slova [taŋgo]). Při výslovnosti neutrální se zjednodušuje výslovnost zdvojených souhlásek (nejde-li o významové odlišení): *Anna* → [ana], *měkký* → [mňekí]. Další spisovné zjednodušování skupin souhlásek se týká jednotlivých slov, např. slova *džbán*, *dcera* [žbán], [cera] a u *jsme*, *jste*, *jsi*, *jsem* lze zjednodušit výslovnost vypuštěním první souhlásky. Je možné vypustit i hlásku *v* u náslavného *vz*, pokud nedojde k narušení významu, např. vezme rozdíl mezi slovy [vzdát se] a [zdát se]. Sykavku [š] lze vypustit v množném čísle některých přídavných jmen ([dobříšší], [střítešší]). Lze zjednodušit také výslovnost zdvojených hlásek uvnitř slova a lze tak vyslovit souhlásku jednu, viz již zmíněné [mňekí], ale také [babičin], [viší], [lecos]. Všude jinde, na hranici slov a ve švech, je ale nutno vyslovovat souhlásky obě ([přet tebou], [púllitr], [názor rozhodl]) (viz Krčmová).

Ba naopak jinde hlásky nevypouštíme, ale přidáváme je: spisovná je výslovnost [sedum], [osum] vedle [sedm], [osm] se slabičným *m*.

Připomeňme, že tato výslovnost je stále spisovná.

2. Vyšší; vybraný styl (pečlivá výslovnost, slavnostní, explicitní) – uplatňuje se při slavnostních a reprezentativních oficiálních projevech, u uměleckého přednesu, při projevu na větší vzdálenost mezi autorem projevu a posluchačem, při zhoršených akustických podmínkách. Tento styl charakterizuje pečlivá výslovnost hlásek, zvláště souhláskových skupin – např. u slova *čistší* vyslovujeme pečlivě všechny hlásky, dodržujeme také pečlivou výslovnost počátečních hlásek ve slovech s náročně vyslovitelným seskupením hlásek, např. *hřbitov*, *hřmí*, *tkanina*, *tkadlec*; *vzdálený*; *vzpomínat*; *džbán*, *dcera*; u zdvojených souhlásek: [hrdliččin zval ku lásce hlas].

Zvlášť důležitá je výslovnost počátečního *j* ve slovech *jméno, jdeme, jsem*, ale zde platí určité předpoklady pro toto pečlivé vyslovování zejména u slovesa *být* a jeho tvarů s počátečním *j*: musí jít o projevy na větší vzdálenost a projevy právě vyžadující pečlivou výslovnost (např. slavnostní, tzv. stylově vyšší) nebo je *j* na začátku věty: *Jsem rád, že zde mohu přivítat pana X. Y.*

Slovesné tvary *jsem, jste, jsou* je totiž možno ve spisovném projevu vyslovovat bez úvodního *j-*, pokud *jsou* součástí složeného tvaru slovesa: *byl sem, viděli ste*. Vyslovování s počátečním *j* patří do výslovnosti zvlášť pečlivé.

Tento styl také obvykle doprovází volnější mluvní tempo.

3. Běžný styl (zběžná výslovnost, implicitní) – běžná výslovnost umožňuje i ve spisovném projevu méně přesnou realizaci jednotlivých hlásek, zjednodušování některých složitějších souhláskových skupin (např. [prázno], [spomínat], [přít], [babičin]), dochází v ní k většímu ovlivňování výslovnosti přes hranice slova (*dát sedm korun* – [dácedum korun]); méně striktní jsou zásady přízvukování předložkových spojení (Krčmová 2017).

Tento styl obvykle doprovází rychlejší mluvní tempo.

3.5 Výslovnost nedbalá

Výslovnost nedbalá. Za hranicemi spisovného jazyka mluvíme o výslovnosti nedbalé, náznakové nebo výslovnosti nářeční (Krčmová 2017). Nedbalá výslovnost je výslovnost neortoepická, substandardní, vzniká nepečlivou artikulací hlásek, zvláště souhláskových skupin:

lepší → lepčí; menší → menčí; jablko → japko; půjde → pude; který → kerý; s nedbalou výslovností souvisí i haplogogie (zánik slabik): člověče → čéče; paní učitelka → pančelka; poněvadž → páč. K ortofonickým odchylkám od spisovné výslovnosti patří také projevy redukce (snížení počtu) hlásek: *matriál, sevrokorejský, řemesník, pojiska* (poslední příklady Kraus 2011: 74).

3.5.1 KVALITATIVNÍ DEFORMACE SAMOHLÁSEK

Znakem neortoepické výslovnosti je také příliš **otevřená, široká výslovnost samohlásek** (v Čechách) a příliš **zavřená, úzká výslovnost samohlásek** (na Moravě): [lāto] vs. [lító]

jako [léto]. Jedná se o **kvalitativní deformaci** samohlásek, která je v mluveném projevu vnímána nepříznivě.

Otevřená, široká výslovnost samohlásek je charakteristická tím, že se při ní přibližuje samohláska *i* k *e*, *u* k *o*, případně *e*, *o* k *a*: *vid'* [ved']; lidové [ledové]; *prosím* [prasím]; *rok* [rak]; *této* potom zní jako *táto*, *vede* jako *vada*. Jde o oslabení, „povolení“ výslovnosti původně náležitě výslovnosti hlásky, která „povolením“ výslovnosti mění svoji kvalitu a tato změněná kvalita může být vnímána jako nenáležitá, nekultivovaná.

- „(...) taková výslovnost, typická původně pro střední Čechy, se díky mluvě ve sdělovacích prostředcích šíří, je však výrazně neortofonická, tedy nesprávná“. (Krčmová 1999: 300)
- „Mluví si tuto chybu někdy přináší z oblastního úzu (zejm. z pražštiny, ale i z dalších oblastí), může však být i důsledkem nedbalé artikulace. Nepůsobí jen stylisticky nevhodně, ale snižuje i srozumitelnost projevu.“ (Palková 1982: 190)

Při poslechu zpravodajství mohou být totiž zaměněny některé výrazy, např. *Slovínsko* s nepřesně vysloveným [i] může být vnímáno jako *Slovensko*; ze strany lidové je pak strana ledová aj. – Správné výslovnosti je potřeba při letovém provozu, správnou výslovnost musejí zachovávat pracovníci vlakového dispečinku atd.

„Úzká“, „zavřená“ výslovnost samohlásek, při níž se [o], [ó] blíží zvuku [u], [ú] (*tok* zní podobně jako *tuk*) a [e], [é] blíží zvuku [i], [í] (*pastelka* zní jako *pastilka*, *lékárna* jako *likárna*); les [lis]; tok [tuk].

- „Samohlásky jsou hlásky jen zdánlivě snadné a jejich vysoká frekvence v promluvách způsobuje, že všechny nedostatky jsou zřetelně vnímány.“ (Krčmová, internet)
- „Výslovnostní norma vyžaduje přesné rozlišování samohlásek dlouhých a krátkých.“ (Hůrková 1995: 20) Pravopis kvantity v českých slovech je vodítkem jejich normativní výslovnosti, tzn. že se při výslovnosti českých slov řídíme jejich pravopisem.

3.5.2 NEDODRŽOVÁNÍ KVANTITY SAMOHLÁSEK

Ortofonickou chybou je také nedodržování délky samohlásek. Podle M. Krčmové průměrně trvá dlouhá samohláska asi dvojnásobek příslušné krátké, u samohlásek *i* a *ú* však pozorujeme tendenci ke zkracování ([paňi Nováková], [řikám ťi to], [šel k sousedum]); v kultivované řeči to není vhodné. Délka nebo krátkost je v domácích slovech ustálená a dublet je minimum (např. brankař i brankář, trávami i travami). (Krčmová 1999: 301)

Krácení dlouhých samohlásek je jev rozšířený v **obecné češtině**. Pro posluchače je zkrácení samohlásky obvykle nápadnou odchylkou od standardní podoby slova a v projevech, u nichž se předpokládá pečlivá výslovnost, např. v projevech rozhlasových, působí většinou negativně; výjimkou jsou projevy mluvené velmi rychlým tempem, jako např. některé sportovní reportáže. (Palková 1982: 190)

Krácení dlouhých samohlásek se objevuje zejména u samohlásek *i*, *ú* (např. *at' vědi, můžete říci, začali si povídat, dívám se po hodinách a vidím, v západních Čechách, podle současných prognóz, proti mezinárodnímu terorismu, Spojeným státům, estetickým nárokům spotřebitelu*), často však také *é*, zejména v koncovkách *-ého*, *-ému* (např. *vysílání pražského rozhlasu, významnému výročí* atd.). (tamtéž)

Zkracování je však typické i pro Moravu, zejména severní Moravu, kde často chybí rozdíl v kvantitě vůbec: *knedlik, rohlik; nest; mak* atd.; kvantita přitom má rozlišovací schopnost, např. *stálá, stála*.

K nespisovné výslovnosti však patří i **dloužení samohlásek**: *vzádu, móře, nahóru, dólu, támhle* atd. typické pro oblast Čech.

Příznakové je prodlužování samohlásek **na konci výpovědi**, dnes velmi běžné, a to nejen pro oblast pražské mluvy: */v/ona to už přečtělááá* atd. **Samohlásky se před pauzou nemění, jejich protahování je hrubou výslovnostní chybou**. Podle Palkové protahování koncových krátkých samohlásek snižuje stylovou úroveň projevu, může působit až vulgárně (tamtéž). V rozhlasových pořadech se objevuje sice méně často než krácení, pro některé mluvčí je však součástí osobního úzu. Např. *... / v Hraci sme byli / v Brně sme byli ... co si přectavujěš / nebo přectavujeté ... dvě stě desět / dvě stě čtyřicét...* (Palková 1982: 190). Další příklady stejného jevu uvádí rovněž J. Kraus: *naše výsledký; zvýšení cén některých pojišťovén* (Kraus 2011: 74).

3.5.3 DALŠÍ ORTOEPICKÉ NEDOSTATKY

Ortoepických nedostatků je spousta, připomeňme alespoň ty, se kterými se v běžné praxi setkáváme nejčastěji.

Jedním z ortoepických nedostatků je vyražení posledních souhlásek slova: [tak], [napříklat], [zdůraznit]. To vede ke znělé výslovnosti znělých souhlásek na konci slova: kreseb, modliteb, heled' (Čechová a kol. 2008: 135–136).

Nevhodná je však i výslovnost hyperkorektní při běžném hovoru, při níž se víceméně přesně vyslovují všechny hlásky, které jsou v písmu reprezentovány písmeny (např. zdvojená výslovnost typu [kamenná], [mňekká]); podobná výslovnost ovšem může mít původ v nářečí. (Krčmová 2017)

3.5.4 VÝSLOVNOSTNÍ VADY

Mezi výslovnostní vady patří sigmatismus (jde o nenormativní výslovnost *s*), rotacismus (vadná je výslovnost *r*), rotacismus bohemicus (špatně je tvořeno a vyslovováno *ř*), lamdacismus (jde o výslovnost tzv. tvrdého *l*).

Nejčastějšími odchylkami od normativní výslovnosti hlásek jsou v češtině rotacismy, jde o vadnou výslovnost kmitavých hlásek *r*, *ř*. Časté jsou vady výslovnosti u sykavek – vadnou výslovnost pozorujeme u sykavek ostrých (*s*, *z*), tupých (*š*, *ž*) i polosykavek (*c*, *č*). U problematické výslovnosti sykavek rozlišujeme tzv. hypersigmatismus – **sykavky** jsou tvořeny s nadměrnou sykavostí, opakem je tupá výslovnost sykavek, která může vést k šišlání.

K vadné výslovnosti patří i **tzv. tvrdé l**. Je typické pro obecnou češtinu, ale vyskytuje se i při špatných individuálních návycích. Jde o jeho „rozmazanou“ výslovnost, která vzniká zejména u nedbalé a uvolněné výslovnosti. Vadná výslovnost souvisí s vadným postavením hrotu jazyka, jež se dostává při výslovnosti níže, než je potřeba. Správná výslovnost znamená opřít hrot jazyka o dásňový výběžek za horními řezáky a nechat výdechový proud „projít“ podél jazyka (*l* je také tzv. hláska boková). Při špatné výslovnosti má vzduch tendenci procházet nosem a *l* je vysloveno „huhňavě“.

Hláška ř je hláska, která je spojována se specifíkem češtiny. Je pravda, že je v jazycích vzácná, nemá ji ani nám velmi příbuzná slovenština. V češtině tuto hlásku máme od 13. století; vyvinula se z *r*. Výslovnost ř je ovšem známa i jinde: např. v brabantském nářečí holandštiny, v některých jazycích amerických domorodců, v nářečích polštiny a lužické srbštiny (Jílek 1967: 268). Je to hláska úžinová, kmitavá, na jejím zvuku se podílí drobné rozkmitání špičky jazyka. Na rozdíl od *r* je artikulace této souhlásky intenzivnější, sblížení čelistí je větší, výdechový proud je prudší. Při tvorbě ř vzniká šum blízký sykavkám, zejména tupým. České ř se vyskytuje v dvojí podobě, jako znělé a jako neznělé. Znělé ř se vyskytuje na počátku slova před vokálem (samohláskou) a mezi vokály (samohláskami), v sousedství znělého konsonantu (souhlásky): *řeka, moře, řvát*. Neznělá varianta je na konci slova před pauzou a v sousedství neznělého konsonantu (souhlásky): *kovář, tři* (Romportl 1973: 96).

Pokuste se vyslovit obě ř a pozorujte rozdíl. Častou chybou při výslovnosti je to, že hláska je „dekomponována“, tzn. že dva paralelně znějící elementy – sykavost a kmitavost – zaznívají po sobě – *rz, rš* (tamtéž). Chybou je, že mluvčí vyslovuje ř vždy nezněle i v pozicích, kde je normativní výslovnost znělá.

Obecně jsou postiženy právě tzv. souhlásky úžinové, jsou totiž náročnější na tvoření zvuku a na koordinaci mluvidel. Úžinové souhlásky se tvoří přiblížením patřičných částí artikulačního ústrojí, čímž vzniká úžina a při tření v této úžině šum. Při této artikulaci je nutné přesné postavení mluvidel, i malá odchylka je slyšitelná. K úžinovým souhláskám patří *r, ř, l, s, z, š, ž, dále f, v, j, ch, h*.

3.5.5 VÝSLOVNOSTNÍ DUBLETY

Stejně jako u tvarosloví aj. i u výslovnosti mohou platit dublety. Buď jsou na stejné úrovni, nebo znamenají rozlišení z hlediska spisovnosti nebo nespisovnost, z hlediska užití v odlišných kontextech.

Jak už jsme uvedli, spisovnou dubletou je výslovnost u pomocného slovesa *být* [*jsem doma*] i [*sem doma*]. Dublety se týkají i výslovnosti předložky *s*, kde je spisovná jak výslovnost [*s radostí*], tak [*z radostí*] (kromě spojení se zájmeny - v tom se ale nechybuje - [*s námi*], [*s vaší pomocí*], odliš od [*z vaší pomoci*]). Předložka *přes* se vyslovuje tak, jako by to bylo „přez“, [*přez domi*], [*přez ruce*]. Výslovnostní dublety máme i cizích slov, kde je výslovnost jak [*diskuse*], tak i [*diskuze*]; stejně tak je [*renesance*] i [*renezance*]. U ci-

zích slov je možná ve výslovnosti i dvojí kvantita: [benzin] i [benzín], [archiv] i [archív] atd.; podobně je tomu i mnoha českých slov, např. končících na – tel: *odesílatel* i *odesílatel*, - ač: *udavač* i *udávač* atd. Spisovné varianty jsou i varianty moravské a české u slov *shoda* a *na shledanou*: u slova *shoda* je spisovná jak výslovnost česká [schoda], tak i moravská [zhoda]; stejně tak u výrazu *na shledanou* je možná výslovnost jak [naschledanou], tak i [nazhledanou].

Na druhé straně některá slova nemají dublety, přestože se někteří mluvčí (na základě naší zkušenosti) domnívají, že ano: Písmeno -s- se mezi samohláskami nebo sonorami (r, l, m, n) až na výjimky čte jako -z- a tomu se přizpůsobil i pravopis: čteme proto [konzulát] nikoliv [konsulát], dále je to např. [kurzista] a [alibizmus].

Problematika výslovnosti je ovšem oblast, které je ve školách, při rétorických školeních i při běžné mluvní praxi věnováno méně pozornosti než jiným záležitostem.

Odchýlení od výslovnostní normy má důsledky obecně stylové. Není pochyb o tom, že nedbalá, nezřetelná výslovnost vede ke snížení celkového dojmu řečnického projevu, snižuje jeho srozumitelnost a může navozovat dojem nerespektování partnera, prezíravého přístupu k němu, může být pocíťována jako nezdvořilost, jako projev neúcty. Zároveň může znehodnotit obsah i velmi důležitého projevu: „Nevhodná volba jazykových prostředků, např. přílišná neformálnost výslovnosti či písma, slovní zásoby nebo větné stavby může zřetelně poškodit cíl obsahově závažného sdělení.“ (Krčmová, <http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/rozvijeni.htm>)

- Ve veřejném projevu zvuková složka „pomáhá zabezpečit plnou srozumitelnost vyjadřovaných myšlenek, nerozptyluje pozornost posluchače a usnadňuje mu percepci díky tomu, že jej nadbytečně neunavuje nutností domýšlet výrazy, které jsou při nepřesné výslovnosti narušeny.“ (Krčmová 1999: 296)

KONTROLNÍ OTÁZKA

Vyjmenujte druhy výslovnostních stylů. Pojmenujte situace, ve kterých jednotlivé výslovnostní styly používáme.

ZDROJE

- FONETIKA. <https://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js08/fonetika/ucebnice/ch07s01s04.html>
- FROSTOVÁ, Jana. Péče o hlas. In ŠVANDOVÁ, Blažena – JELÍNEK, Milan a kol. *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Masarykova univerzita 1999, s. 279–295.
- HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Mníšek pod Brdy: Scientia 1995.
- Jsem, jsi, jsme, jsou. Kdy je vyslovovat pečlivě?* <https://olomouc.rozhlas.cz/jsem-jsi-jsme-jsou-kdy-je-vyslovovat-peclive-6380981> [Staženo 10. 6. 2018]
- JÍLEK, František. *Vtipná čeština*. Praha: Mladá fronta 1967.
- JÍLKOVÁ, Lucie. K výslovnosti samohlásek v médiích. *Mediažurnál*, 2017, s. 17; <http://www.mediazurnal.cz/archiv-casopisu>
- KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia 1996.
- KRAUS, Jiří a kol. *Člověk mluvící. Řečníci bez tribuny čtením i poslechem*. Praha: Leda 2011.
- KRČMOVÁ, Marie. *Výslovnost ve veřejném projevu*. <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-015.pdf> (vřele doporučuji k prostudování) Rovněž In Jelínek, M., Švandová, B.: *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykova univerzita 1999, s. 296–312.
- KRČMOVÁ, Marie. *Rozvíjení mluveného projevu – nácvik, nebo teorie?* <http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/rozvijeni.htm>
- KRČMOVÁ, Marie. *Podíl fonické roviny textu na konstituování stylu dnešních řečnických projevů*. <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-004.pdf>
- LUKAVSKÝ, Radovan. *Kultura mluveného slova*. Praha: AMU 2000.
- Kamila Mrázková (2017): ŘEČNICKÁ OTÁZKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA (poslední přístup: 14. 4. 2018)
- PALCOVÁ, Zdena. Výslovnost rozhlasových mluvčích. *Naše řeč* 65, 1982, s. 186–196.

PALKOVÁ, Zdena. Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě* 13, 2005, s. 37–38.

POKORNÁ, Jaroslava; VRÁNOVÁ, Milena. *Přehled české výslovnosti: logopedická a ortoepická cvičení pro dospělé*. Praha: Portál 2007.

ROMPORTL, Milan. *Základy fonetiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1973.

Zdena Palková (2017): VĚTNÁ INTONACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ INTONACE](https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE) (poslední přístup: 23. 7. 2018)

ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing 2010.

VEROŇKOVÁ, Jitka. Užívání rázu na Moravě a ve Slezsku. In BLÁHA, Ondřej – SVOBODOVÁ, Jindřiška a kolektiv. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého 2018, s. 166–189.

4 ČLENĚNÍ ŘEČNICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Úkolem kapitoly je seznámit studentky a studenty s výstavbou monologického řečnického projevu a prvky, které jsou součástí řečnického projevu.

CÍLE KAPITOLY

- Objasnit stavbu monologického řečnického projevu, jeho základní části.
- Vysvětlit pojem horizontální členění textu.
- Vysvětlit pojem vertikální členění textu.
- Ukázat jednotlivé prvky výstavby monologického projevu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Řečnický projev, monolog, kompozice, horizontální členění, vertikální členění, odstavce, intertextovost, aluze, citát, parafráze, řečnická otázka, konektory.

Přehledná stavba projevu je jednou z velmi důležitých podmínek řečnického projevu.

V antické rétorice byl projev rozčleněn do šesti částí. 1. úvod, 2. přednesení zlé zmínky o protivníkovi, 3. vlastní úvaha, 4. dokazování a zdůvodňování, 5. konkluzivní (závěreční, rozhodující) otázka a zesměšnění, 6. závěr (Mistrík 1985: 468). Je zřejmé, že dnešní projevy takovouto strukturu nemají, a tradičně se soustředujeme na tzv. horizontální a vertikální členění projevu.

4.1 Horizontální členění

Důležité je prostorové rozvržení obsahu, textu. Je potřeba si uvědomit, co bude součástí úvodu, co středové části a co bude obsahovat závěr (viz rovněž studijní opora Kultura řeči). Menší složkou jsou odstavce a syntaktické konstrukce, které jsou součástí příprav-

né, psané fáze řečnického projevu. Autor takto zpracovává myšlenky, obsah svého sdělení, posluchači tyto úseky, o které se mluvčí v řeči „opírá“, napomáhají k dobré orientaci v textu, usnadňují mu vnímání textu. Umístění členicích (interpunkčních) znamének je sice záležitostí gramatiky, ale napomáhá významovému členění delších úseků textu, napomáhá mluvčímu členit text i při realizaci v mluvené podobě (tam, kde jsou interpunkční znaménka v psaném textu, je v mluveném textu pauza, nádech atd.).

Je potřeba dbát na spojitost textu, obsahovou, ale také formální. Tomu slouží konektory a odkazovací prvky v textu (slouží jak horizontálnímu, tak vertikálnímu členění). Ty fungují nejen z věty na větu (*Ivan Novák, zástupce vedoucího podniku, nás provázel po mnoha let svými zkušenostmi a (...). Tento úspěšný člověk...*), ale spojují i vzdálenější úseky textu, vhodné je některé využít na začátcích odstavce (tzn. myšlenkového úseku) a naznačit tak významový i formální vztah k předchozímu textu.

Makrokompoziční konektory signalizují začátek a konec projevu (např. *na začátku, na závěr*), uvádějí výčty, ilustrace (*existuje řada názorů na tento problém; uveďme několik nejčastějších variant*).

Ke kompozičním (makrostrukturním) konektorům patří tyto:

- *v úvodu je nutné říci, závěrem dodejme; jednak – jednak, zaprvé – zadruhé; jedním slovem, stručně řečeno.*

K textovým orientátorům patří výrazy, které vyjadřují čas a prostor textu. Mohou to být výrazy jednoslovné (*ted', výše, níže, jinde, následující* atd.) i ustálené obraty (*na tomto místě bych rád/a připomněla, že; nyní bych se rá/a zmínil/a o...*), které odkazují v textu „dopředu“, „dozadu“, ale ukazují i na to, že se nacházíme právě teď v určitém bodě našeho projevu (*Na tomto místě bych se ráda vrátila k tomu, co bylo řečeno na začátku...*).

Na začátcích odstavců je výhodné využívat např. podmínkové a přípustkové věty, např. *Jestliže jsme na začátku mluvili o (...), nyní obraťme pozornost k (...); Ačkoliv byla doposud řeč jen o (...), nesmíme vynechat při našem hodnocení ani (...); Přes četné výhrady k tomu, o čem jsme mluvili doposud, je zřejmé, že (...)*. Na začátku odstavce je možné použít rovněž i jiné přechodové věty, např. výzvové *Vyjasněme si tedy nejdříve základní požadavky (...)*. Svou formou je uvedený příklad tzv. inkluzivním plurálem, který zahrnuje jak osobu mluvčího, tak osobu/osoby posluchačů. Možná je také řečnická otázka, ale ta musí být taková, která vyplývá z předcházejícího obsahu, navazuje na předchozí souvislost (ta nemusí být bezprostřední). Musí tedy existovat pravděpodobnost, že taková otáz-

ka může být položena. Řečnická otázka neuvozuje nové téma. Příklad řečnické otázky: *Máme se obávat?* Může to však být i „obyčejná“ otázka: *Co tedy znamenají námi navržené změny?*

4.2 Vertikální členění

Jde o hierarchické uspořádání obsahu, kterým autor „vyčleňuje“, upozorňuje na hierarchii informací, odděluje důležité a méně důležité, vlastní a cizí. V psaném textu tomu můžeme napomáhat i graficky, jiným typem písma; např. kurziva je prostředek zdůraznění, je to prostředek, který slouží grafickému oddělování příkladového materiálu (nikoliv však citací ze sekundární literatury). Graficky (uvozovkami) je v psaném textu vydělen citát, v odborném textu na menší důležitost upozorňuje to, že text je v poznámce pod čarou, můžeme také vyčleňovat vedlejší promluvovou linii (poznámky, metakomentáře, doplnění obsahu); v psaném textu ohraničují/vydělují vedlejší promluvovou linii závorky a pomlčky, v mluveném jsou to pauzy, změna melodického průběhu výpovědi, ztišení hlasu, nebo naopak jeho zvýraznění. V mluveném textu tedy grafickým signálům odpovídají signály zvukové roviny promluvy a metakomentáře (např. *ted' cituji*). Před realizací mluveného projevu je potřeba mít jasno o hierarchii informací v obsahu našeho sdělení – co je podstatné, co méně, kde parafrázuji, kde cituji, co chci zdůraznit.

4.3 Intertextovost v řečnických projevech

Intertextovostí se rozumí existence cizího textu ve vlastním textu. Ten můžeme citovat, nebo může jít také o parafrázi. Dalším příkladem je aluze, tedy narážka na jiný text.

4.3.1 CITÁT

Nejvýraznější formou intertextovosti je citát. Citát patří k nefigurálním prostředkům řečnického stylu. Jde o text, který je v psaném textu ohraničený uvozovkami a je často přiřazený konkrétnímu autorovi. Citát uvádíme nejčastěji na začátku proslovu, nebo na jeho konci.

Na začátku textu citát může ilustrovat výchozí myšlenku, motto, které vyjadřuje podstatu toho, o čem je obsah řečnického vystoupení. Na konci může citát představovat poin-

tu. Citát volíme v případě řečnického vystoupení právě proto, že se s danou myšlenkou ztotožňujeme, ale v průběhu řečnického vystoupení můžeme rovněž používat citáty, ke kterým se stavíme konfrontačně, nesouhlasně.

„Zlovykem některých řečníků je citománie, tj. přehnaná záliba v uvádění citátů. Tímto způsobem chtějí někdy nahradit vlastní řešení problémů.“ (Lotko 1997: 107).

Citát by neměl být jen ornamentální, bez vztahu k obsahu řečnického projevu.

Pro dobré řečníky platí, že si mohou dovolit začínat svůj projev citátem, pro nezkušené, nebo ty, kteří mají trému, není dobré citátem začít. Jednak jej musíme „bez chyby“, bezvadně zvládnout (třeba nazpaměť) nebo i přečíst – a přitom je ovšem potřeba dívat se alespoň částečně do publika (pokud je citát delší), jednak je na řečníka v tu chvíli upřena největší pozornost.

4.3.2 PARAFRÁZE

Parafráze se vyznačuje tím, že nejde o přesnou a ohraničenou citaci, ale je to přeformulování cizího textu nebo referování o něm. Parafráze bývá uvozena uvozovací větou, má podobu tzv. nepřímé řeči: *Jan Hus tvrdil, že ...*

4.3.3 ALUZE

Je narážka na cizí text. Stejně tak může aluze odkazovat ke společenské realitě. Tomu slouží určité signály, podle kterých usuzujeme, že jde o narážku. Aluze však nemusí být odhalena, protože podstatou aluze je, že nebývá přiřazena, není na ní vnějškově upozorňováno, jde o nepřímý odkaz.

Od posluchače tedy vyžaduje znalost, nebo aktivitu rozpoznat ji. Pro mluvčího je zase těžké si ověřit, zda posluchač aluzi rozpoznal a pochopil tak smysl narážky. Většinou se využívají odkazy ke známým textům, jako je bible, známá literární díla a divadelní hry, odkazy k známým politickým a historickým událostem. Aluze může mít také podobu jednoho slova nebo jména.

ZDROJE

ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Praha: NLN 2008.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Úvod do teorie textu*. Olomouc: Univerzita Palackého 1989.

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum 2010.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: SPN 1985.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo poukázat na důležitost promyšlené výstavby řečnického projevu. Promyšlená stavba projevu je důležitá jak z hlediska uspořádanosti obsahu, tak z hlediska přehlednosti pro řečníka samotného i posluchače. V kapitole byly popsány jednotlivé části kompozice a prvky koheze (soudržnosti textu), prvky návaznosti.

5 FIGURY A TROPY V ŘEČNICKÉM PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola pojednává o základních prostředcích řečnického projevu, kterým se také říká „rétorické“ na rozdíl od prostředků tzv. předrétorických, tedy gramatických, které slouží k vyjádření významově přesného a gramaticky správného sdělení. Užití prvků rétorických, tedy figur a tropů, je motivováno působením na příjemce ve snaze jej získat a přesvědčit. Této funkci slouží i tzv. nefigurální prostředky řečnického stylu.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojmy figury a tropy, nefigurální prostředky.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Figury, tropy, nefigurální prostředky řečnického stylu, sugestivní, emfatické, dramatické, názorné, ozdobné prostředky řečnického projevu.

Dostatečný výklad o figurách, tropech a nefigurálních prostředcích v současné rétorice podává E. Lotko v Kapitolách ze současné rétoriky (1997). Zde tento výklad najdeme na s. 88 až 109.

Podle E. Lotka se ve struktuře rétorického textu vydělují dvě roviny: gramatická/“předrétorická“, tedy rovina základních jazykových prostředků, které slouží k vyjádření gramaticky správného a významově přesného sdělení, a rétorická, kam patří specifické řečnické jazykové prostředky. „V rovině rétorické se uplatňují pravidla tvoření a užívání stylisticky příznakových prostředků, aktualizuje se obrazný význam slov i celých konstrukcí.“ (Lotko 1997: 88). Funkcí těchto prostředků je působit na příjemce a „v důsledku toho také regulovat jeho jednání“. (tamtéž)

Figury a tropy patří k tradičním prostředkům klasické rétoriky. Dnes jich nepoužíváme tolik, projev by byl příliš zdobený a strojený, přesto jich lze v určité míře funkčně využít a některé jsou velmi prospěšné. Část řečnických figur používá **opakování**, což je prostře-

dek, který se k mluvenému projevu velmi hodí. Bylo zjištěno, že více než 50% řečnických figur je založeno na principu opakování, neboť v řečnických projevech se využívá anafora, epifora, epanastrofa, polysyndeton atd. (Lotko 1997: 89). Opakování slouží ozvláštňení, ke zdůraznění, k rektifikaci (opravě), k zesílení, podporuje pravidelný rytmus textu a zcela pragmaticky je příjemce schopen prostřednictvím opakování spíše udržovat svoji pozornost, sledovat text. Pro mluvčího opakovací figury rovněž představují jakési opěrné body textu.

5.1 Sugestivní řečnické prostředky

(Lotko, E.: Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc: VUP 1997, s. 92–96)

a) anadiploze=opakování téhož slova na začátku věty a v koncových pozicích věty předcházející;

Vzpomínám na ten nádherný den. Den, který utkvěl navždy v mé paměti.

b) anafora=opakování stejných slov na začátku sousedních vět;

Měl rád své nejbližší, měl rád své spolupracovníky, měl rád své knihy.

c) antimetabole=opakování protikladných pojmů ve dvou stejných syntaktických konstrukcích v obráceném pořádku;

Neříkej vždy vše, co víš, ale vždy bys měl vědět, co říkáš.

d) diafora=jde o jev spojený se zdůrazněním; figura založená na potvrzení výrazu; je blízká pleonasmu, tautologii;

Stále tvrdí, že jejich postoje k nám jsou motivovány přátelstvím. Přátelstvím, ale jakým?

e) enumerace=výčet věcí, vlastností a dějů;

Usilujeme vždy o projev vlastní, kultivovaný, inteligentní a sugestivní.

f) epanadiploze=opakování stejných slov na začátku a na konci souvětí;

Mír musí být zachován, protože každý z nás potřebuje k životu mír.

g) epanalepse=opakování stejného slova na začátku věty;

O rodinu, o rodinu vždy vzorně pečoval.

h) epanastrofa=opakování stejných slov na konci jednoho a na začátku druhého větného celku;

Hovořili jsme s mnohými studenty. Studenty, kterým není lhostejný další osud naší univerzity.

ch) epanados=opakování věty v obráceném sledu tak, že prvním slovem následující věty je poslední slovo předcházející věty;

Nekázeň se projevit musela, musela se projevit nekázeň, a to jak v docházce, tak ve studijních výsledcích.

i) epifora=opakování stejných slov na koncích vět;

Znáte dobře naše záměry, pochopili jste naše záměry a určitě budete propagovat naše záměry.

j) epizeuxis=opakování stejných slov v jedné větě několikrát za sebou bezprostředně, nebo po vložení jiného slova;

Budeme ještě potřebovat hodně, hodně energie

k) kyklos=rámčující opakování stejných slov, resp. vět na začátku i na konci promluvového úseku;

Usilujeme o zlepšení životního prostředí, o jeho zkvalitnění stále usilujeme.

l) pleonasmus=seskupení souznačných nebo významově si blízkých slov k označení jedné skutečnosti, pojmenování věcí z různých hledisek;

Víme, že problémy svého pracoviště chcete řešit promyšleně, seriózně a perspektivně.

m) polyptoton=opakování téhož slova v jiné gramatické formě;

Klín klímem nevyrazíš. – Mluvíte pouze o právech, ale právo přináší také povinnosti. – Pan Tvrdý je skutečně natvrdlý.

n) symploka=spojení opakovacích figur v jedné větě, souvětí nebo ve sledu vět;

Co je základem manželství? Opravdová láska. Co je základem lásky? Vzájemné pochopení a hluboká úcta obou partnerů.

o) tautologie=opakování slova ve stejné podobě nebo v jeho slovotvorné (gramatické) obměně;

Řekl jsem, jak jsem řekl. – Těžce, přetěžce musel své názory probojovávat.

p) syntaktický paralelismus=jde o opakování stejných nebo podobných syntaktických konstrukcí po sobě následujících;

To je právě to, čeho se nám nedostává. To je právě to, co postrádá naše ekonomika.

r) hendiadys=syndetické spojení dvou synonymních substantiv, res. sloves, které má zvýšit sugestivní působení;

Moc a síla naší strany spočívá v tom, že (...). Je potřeba vést a usměrňovat. Jaro a vůně nám zamotaly hlavu. Podzim a smutek neoddělitelně patří i k naší dnešní náladě.

s) chiasmus=druh syntaktického paralelismu dvou větných struktur, z nichž jedna má opačný slovosled (AB:BA);

Umění je dlouhé, krátký je náš život. Byl pracovitým a čestným člověkem, otcem milovaným i milujícím.

t) perioda=složitě souvětí, v němž jednotlivé věty tvoří dvojpolovou, ale sémanticky uzavřenou výpověď; má dvě části – premisu a konkluzi, doprovází ji expresivní melodie, zvýšená intenzita hlasu atd.

Když budeme všichni více přemýšlet o své práci, když budeme lépe využívat pracovní doby a strojového vybavení, jistě se zvýší náš zisk.

u) opoziční konstrukce=jí řečník vyzvedává určitou část výpovědi, proto je jejím znakem odporovací spojka *ale*;

To jsou názory teoretiků, ale i lidí z praxe. (neutrální konstrukce je *To jsou názory teoretiků i lidí z praxe.*)

5.2 Emfatické řečnické prostředky

(Lotko, E.: Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc: VUP 1997, s. 97–99)

Emfáze znamená citové vzrušení.

a) **gnómické výpovědi**= využívá především prezentu ve všeobecné platnosti (nelimitovaný čas);

Student přece dobře ví, jaké má studijní povinnosti.

b) **inverze** = neuzuální pořádek slov;

Znali jsme ho jako pracovníka svědomitého.

c) **řečnická odpověď** = spojena s řečnickou otázkou;

Co je bezpodmínečně nutné, abychom zachránili čistotu našich vod? Vybudování většího množství velmi výkonných čistících stanic (...)

d) **řečnická otázka** = „zdánlivá“ otázka, expresivně zabarvená věta oznamovací, vyjadřuje důrazné tvrzení;

Je nutné vrískat do všech stran, že chceme žít lépe?

e) **apostrofa** = oslovení nepřítomné osoby nebo neživé věci;

Příteli, loučíme se s tebou, vzpomínka na tebe však zůstane v našich srdcích.

f) **apoziopeze** = nedopovězená výpověď; zámlka

Co k tomu více říci...

g) **deprekace** = řečnické zvolání, má ráz apelu, má vzbudit soucit;

Copak mohl něco učinit! Mohl pouze živořit!

h) **exklamace** = zvolání vyjadřující emocionální vztah mluvčího k obsahu výpovědi;

Pryč s obecnými řečmi! Začněme konečně rozlišovat pravdy a polopravdy!

5.3 Názorné řečnické prostředky

(Lotko, E.: Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc: VUP 1997, s. 99–102)

a) přirovnání

Mluví jako kniha, ale není schopen žít jako normální člověk.

b) metafora= přenesení významu na základě vnější podobnosti;

Opěrný sloup naší ekonomiky (pozn. státní rozpočet) se bortí. - Diamanty noci září.

c) aluze

Jsou to síly, které posílají milióny lidí do gehenny ohně po čtyři léta.

d) antiteze

Mnoho mluvíte, málo děláte.

e) apozice

Viděli jsme koncentrační tábory, svědectví fašistických zvěrstev.

f) hyperbola

Budeme-li takto řídit dopravu, můžeme čekat sto let, a jistě se jejího zlepšení nedočkáme.

g) katachréze=vzniká spojením logicky nespojitelného;

Zub času – ostrá slova – hluboká mělčina (našich problémů).

ch) metonymie=přenos pojmenování jednoho jevu na druhý na základě věcné souvislosti;

mají doma Itálii

i) synekdocha=záměna části za celek

Bojovali o střechu nad hlavou (o dům, byt). – Na pracovišti vám chybí pevná ruka (pevně se rozhodující vedoucí). Stadion jásá, země truchlí.

j) Bajka. Anekdota. Parabola (podobenství). Příklad.

5.4 Dramatické řečnické prostředky

(Lotko, E.: Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc: VUP 1997, s. 102–104)

Jsou to prostředky, které udržují dramatické napětí, zejména prostřednictvím textové výstavby.

Např. už samotný postup výkladu hraje roli při dramatizaci projevu, neboť **induktivní postup** (hlavní smysl sdělení je ponechán na konec) je dramatičtější než deduktivní.

Význam mají i projevy **hyperbáze**, což je souhrnný název pro řečnické figury spočívající v odchylce od přirozeného a ustáleného slovosledu (inverze přívlastku, odklon od uzuální polohy příklonek = *Tato událost vryla se do našeho vědomí*).

a) antifráze, ironie, „litotes“;

Ano, to jsou opravdu maličkosti! (= zásadní věci). – To bylo ale demokratické rozhodování! (= nedemokratické rozhodování).

b) dubitace = v rámci řečnické otázky „žádost o radu“

Co si o tom všem máme myslet? – Jak tyto nedostatky urychleně odstranit?

c) gradace = klimax, antiklimax („řetěz“ může být mnohonásobný, ale nejraději používáme řazení ve trojici)

Jako velitel si zajistil nadšenou, obětavou, v pravdě hrdinskou podporu svých podřízených. X Skupina obránců řídla, výrazně se zmenšovala a postupně slábla.

d) litotes, zmírnění

To není nepravda. – jeho tradiční pojetí (= zastaralé, nemoderní) – Lidé středního věku (= v podstatě staří)

e) návěstí, kontaktní prostředek (má vzbudit pozornost posluchačů „odkazem“ k přímému kontaktu)

Asi budete překvapení, když vám řeknu, že... - Ale nyní dobře poslouvejte, co vám povím.

f) paralepse (záměrné „vynechání“ faktu, čímž na danou skutečnost vlastně upozorňuji)

Nebudu zde o této věci hovořit, na co by to bylo!

g) zřetězení (postupné uvádění logických soudů, které na sebe navazují)

Kdo mnoho trénuje, má dobrou kondici, kdo má dobrou kondici, ten může také zvítězit.

5.5 Ozdobné řečnické prostředky

(Lotko, E.: Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc: VUP 1997, s. 104–106)

Jsou to prostředky, které projev patetizují a zvyšují jeho estetické působení. V současnosti ozdobné prostředky tolik nevyužíváme (častější jsou v projevech obřadních, např. smutečních a oddávajících); jsou náročné a nápadné, proto musí být jejich užití promyšlené.

digrese = lyrické odbočení ze základní dějové linie; subjektivní pohled řečníka na určitou otázku (liší od exkurze=odbočení ve věcných textech)

enallagé= základem je změna syntaktické závislosti, změna slovosledu *studené krůpěje potu* vs. *krůpěje studeného potu*; *pocivé výsledky práce* vs. *výsledky pocivé práce*; *vycházející paprsky slunce* vs. *paprsky vycházejícího slunce*

epiteton ornans = básnický přívlastek = druh hodnotícího přívlastku, zdůrazňuje určitou vlastnost = *vlažná tráva*, *vlažný přístup*; *rozbouřený život*; *rozvodněný čas* X epiteton constans = *angažovaný přístup*, *pronikavý úspěch*; *neochvějný*; *drtivý*; *mohutný*; *neutuchající*

eufemismus („zmírňující opis“) = *krást* = *mít dlouhé prsty*; *urážet* = *dopouštět se invektiv*

figura etymologica = spojení dvou slov se stejným slovním základem; *Nebud'te moudřejší než moudrost a rozumnější než rozum; nejlepší z nejlepších; spát spánkem spravedlivých; soud soudil soudce*

oxymóron = spojení slov, jež si významově odporují = *veřejné tajemství; živá mrtvola; zdravý rozum; Ano, slíbili svobodu – svobodu pro mrtvé, kteří zemřeli hladem a byli poražděni ve válce.*

Typem je *contradictio in adiecto* (spor v přívlastku); jedna část je negací druhé = *větší polovina; bezdětný otec.*

paradox = protimyslné tvrzení, které odporuje vžitým představám = *Snad nejvíce života svíráme, když umíráme* (V. Závada); *Byl velký a silný, tak silný, že to muselo být ze slabosti.*

perifráze (opis) = *Japonsko = země vycházejícího slunce; Zelenka = vrah v bílém plášti*

5.6 Nefigurální řečnické prostředky

(Lotko, E.: Kapitoly ze současné rétoriky. Olomouc: VUP 1997, s. 106–108)

Jsou to prostředky, kterými do řečnickova textu zapojován cizí text. Nefigurální prostředky je potřeba užívat střídmě a přiměřeně, na vhodných místech textu, např. na začátku a konci projevu.

a) Aforismus=stručně a vtipně vyjádřená myšlenka. Zakládá se obvykle na srovnání, protikladu a rozporu.

Bud'me struční. Svět je přelidněn slovy (S. J. Lec)

Řečník může čerpat z těchto knih:

V. Zima: *Proti a pro. Aforismy (ironismy), jízlivosti.* Brno: Blok 1972.

F. Kafka: *Aforismy.* Praha: Torst 1998.

I. Fontana: *Velká kniha aforismů.* Praha: Plot 2012.

b) apoftegma=stručný výrok vyjadřující závažné a pravdivé sdělení;

Dům bez dětí je jako zvon bez srdce.

c) maxima=lapidárně vyjádřená úvaha (psychologický postřeh) o jednání a psychice lidí;

Proud slov ještě není důkazem moudrosti.

c) citát

d) okřídlená slova=nevětná i větná ustálená spojení, která text patetizují, jsou někdy pocíťována jako klišé;

slzavé údolí; mýlit se je lidské; oběť vlastního rozumu

KONTROLNÍ OTÁZKA

K čemu slouží sugestivní řečnické prostředky a které z nich znáte? Vyjmenujte je.

Samostatný úkol

„Cítím-li se být Evropanem, neznamena to přece, že přestávám být Čechem. Je tomu právě naopak. Jakožto Čech, jsem i Evropanem. Poněkud poeticky říkávám, že Evropa je vlast našich vlastí.“ Václav Havel, Projev v Evropském parlamentu, 11/11/2009

ZDROJE

LOTKO, Edvard: *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Vydavatelství UP 1997.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V kapitole jsme ukázali některé tradiční řečnické figury a tropy, jichž lze v omezené míře využít i v současných řečnických projevech.

6 LEXIKUM A VÝZNAM SLOV, CIZÍ SLOVA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V kapitole je podán výklad o významu slovní zásoby pro řečnický projev. Důležitá je bohatá slovní zásoba, znalost významů, znalost kontextového užití slova, jeho stylových charakteristik a gramatických vlastností.

CÍLE KAPITOLY

- Objasnit význam slovní zásoby pro řečnický projev.
- Upozornit na vhodnost nebo nevhodnost užívání cizích slov, synonym, citátových výrazů atd. v určitých kontextech.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Slovní zásoba, knižní výraz, hovorový spisovný výraz, slovo módní, citátový výraz, synonymum, výslovnost, kultura řeči.

6.1 Slovní zásoba a kultura řeči

Slovní zásoba je pro řečnické projevy důležitá. Aby byl projev srozumitelný, výstižný a poutavý je k tomu potřeba bohatá slovní zásoba a znalost pojmenování a jejich významů. Člověk s malou slovní zásobou a s používáním klišé a módních slov, která zná jen z televize nebo z internetu, poutavý a výstižný projev zvládne s těžší. Důležitá je také znalost stylistického odstínění jednotlivých slov, poučení o varietách národního jazyka a jejich příznamech.

Obecně patří tyto požadavky ke kultuře řeči, která znamená jednak „vhodné využívání bohatých a diferencovaných prostředků dnešní češtiny“, jednak „výrazovou vytríbenost po stránce významové“, „*schopnost a dovednost přirozeně, plynule a výstižně postihovat řeči to, co člověk vnímá smysly, co si představuje a cítí, o čem přemýšlí, a co zároveň chce sdělit druhému nebo druhým*“ (Daneš 2009: 129).

Důležité je proto vnímat jazyk kolem sebe, přemýšlet o tom, jak to, o čem chci mluvit, vyjádřit. Schopnost dobře mluvit především znamená, že mluvčí ví, o čem mluví a dokáže to výstižně říct.

6.2 Správná volba slova

Řadu dokladů o nevhodném a nesprávném užití významu slova a frazémů (samozřejmě vedle četných chyb gramatických a pravopisných) přináší současná žurnalistika a soukromé i firemní texty na internetu, které tak nejsou dobrým příkladem pro vstřebávání slovní zásoby.

Uveďme jeden příklad z internetového zpravodajství (Př. 1) a jeden ze soukromé stránky instagramu (Př. 2):

Příklad 1

– *Serena Williamsová se po roční pauze od tenisu, kterou **zapříčinili** těhotenství, vrátila vítězstvím hned v prvním zápase.* (Aktuálně.cz, 9. 3. 2018)

V dané větě – kromě vůbec špatné stylizace celé věty – je nevhodně použito slovo „zapříčinit“. Je totiž rozdíl mezi důvodem a příčinou. Příčina je nezávislá na vůli jedince, je to něco, co jedinec neovlivňuje: *Pád ze skály byl příčinou její smrti. Její zdravotní potíže byly příčinou častých absencí.*

Naproti tomu důvod souvisí s naším vědomým jednáním: *Její pracovní potíže byly důvodem ke změně zaměstnání.*

Příklad 2

– *Od minule se situace **diametrálně** zlepšila.*

Slovo „diametrálně“ je dnes v běžné komunikaci poměrně populární slovo, pro svoji „ráznost“ a atraktivitu, ale používá se buď v pozměněném významu, ve smyslu jako „radikálně“, nebo se jím naznačuje, že je skutečnost zcela jiná.

Slovo „diametrálně“ ukazuje na „krajní body“, znamená „protichůdný, opačný, odporující“, např. *zcela diametrální názory* = protichůdné, opačné; viz *diametrální rozdíl*, *diametrálně odlišný*. Z toho plyne, že něco se diametrálně zlepšit nemůže, může být jen diametrálně odlišné, jiné.

Lotko (1997: 34) uvádí následující příklad nepřesné formulace:

Př. 3 *Nedávno jsme zajistili dva ekonomické pracovníky.*

Slova je potřeba volit přesně. V některých situacích tak není vhodná mnohoznačnost slova, která může vést v odlišných kontextech k nepřesné formulaci a někdy vytváří i komický účinek. Výstižněji by bylo: *Nedávno jsme přijali dva ekonomické pracovníky.*

6.3 Módní slova a klišé

Kultivovanému projevu neprospívá ani používání **módních slov, klišé** atd., tedy těch slov, která se objeví v médiích (někdy i nesprávně) a jsou potom lavinovitě používána. Kdysi to bylo například slovo „filozofie“ – *filozofie přípravy na jednání, filozofie kopu na branku* atd., dnes jsou to slova jiná. Velkou frekvenci má dnes například slovo „příběh“, slovo „predikovat“ a řada dalších.

Slovo „predikovat“, které se začalo používat ve sportovní publicistice (*Predikovat kličku by jistě herní taktice jeho soupeře prospělo*), znamená podle ASCS „přisoudit“ (vlastnost nebo vztah), zastarale znamená „deklamovat“, „vykládat“, v současné češtině stále častěji nahrazuje slovo „předvídat“, tedy to, co se anticipuje, a jde nepochybně o převzetí z angličtiny.

Dnešní veřejní mluvčí rádi používají také např. *pakliže* namísto existující neutrální varianty „jestliže“, znakem „kultivované“ mluvy je podle nevnímavých mluvčích také slovo „potažmo“ (obě slova se objevují i v písemné podobě). Používání slova „pakliže“ a „potažmo“ sice není zakázáno, ale většinou jsou právě znakem toho, že mluvčí jen bezmyšlenkovitě kopíruje, co tak často slyší (a čte) v médiích, a domnívá se tak, že „tak se to má“, že tato slova jsou znakem kultivovaného stylu.

Setkáváme se rovněž s tendencí nadužívat některá slova, čímž se omezuje variabilita vyjadřování. V současné době jde např. o slovo „čerstvý“, jehož použití někdy vzbuzuje úsměv (*Čerstvé bundy na různé způsoby. ZOOT.*), dále je to slovo „lehký“, které nahrazuje slova „snadný“ a „mírný“ (*Padající sníh ze střechy může kolemjdoucí lehce zranit; zde by bylo možné použít „snadno“; Je lehce pod nulou; zde by bylo možno použít slovo „mírně“*). Nadužívané – v reklamních komunikátech – je dnes také slovo „pocitivý“ (*Pocitivý grund; pocitivá výroba; Pocitivý Eshop; Jak na pocitivý domácí guláš? Atd.*)

Z reklamy pak přechází i do jiných sfér vyjadřování: *poctivá nahrávka* (užito při komentování fotbalu).

Mnoho slov se dnes do běžného užívání i veřejných projevů přejímá ze slangu, např. slovo *stage* atd., bezmyslenkovitě z angličtiny (viz o tom studijní opora Kultura řeči).

6.4 Přehnaná vytríbenost a knižní prostředky

Na druhé straně právě při řečnických projevech pocítíme snahu po přehnané vytríbenosti, zbytečné „nemluvnosti“ mluvených, byť veřejných nebo oficiálních projevů. Jsou tvary, které jsou považovány za knižní, nebo již nejsou ani ve slovníku (SSČ), ale mluvčí je ve svém projevu použije, např. *nedokáži* (neutr. nedokážu), jsou to genitivní vazby (*dojít velkého úspěchu*) atd., v lexiku z **knižních prostředků** uveďme např. *jakkolivěk, semknout se* ve významu „spojit se“ (semknout neutr. znamená „stisknout“, „sevřít“) atd. Někdy v rozlišení stylových charakteristik hrají roli drobné slovotvorné rozdíly, např. *usednout* (kniž.) oproti *sednout, posadit se* (neutr.).

Knižní charakteristiku mají i slova cizí; u nich máme většinou český ekvivalent, např. *selekce*=výběr, *segment*=část, *úsek* atd. Mluvčí často užívají cizí slova nadbytečně, např. *Selekce segmentů našeho resortu je prioritní.*

Zbytečné je např. v projevu ředitele školy na začátek školního roku, abychom slyšeli spoustu jazykových „klišé“, jako např. právě *pakliže, potažmo, dle* atd. Z toho je vidět, že tento mluvčí nemá dobrou jazykovou kulturu.

Knižní prostředky jsou určeny především pro psanou variantu jazyka, ale i zde je jejich užití nějak motivováno. Jsou vhodné pro slavnostní projevy a některé projevy příležitostného rázu, ale v „běžných“ projevech je potřeba jejich užití zvážit. Především je však potřeba znát stylové charakteristiky a funkční vlastnosti jednotlivých prostředků proto, aby byl projev stylově vyvážený, aby bylo zřejmé, že je daný prostředek v projevu užít se znalostí jeho vlastností a možností užití. Zároveň je potřeba projev, který je připravený v písemné podobě (a nechceme-li ho takto v zásadě číst, protože se jedná např. o slavnostní příležitostný projev se stylově vyšší charakteristikou), přizpůsobit tomu, že bude mluvený.

6.5 Hovorové spisovné prostředky

Existují i **hovorové spisovné tvary (a slova)**, které jsou v mluveném projevu možné a namísto (viz studijní opora Kultura řeči), i když vždy záleží na situaci a funkci projevu.

6.6 Synonyma

Z hlediska lexika je potřeba zvážit užívání **synonymních výrazů**. Synonyma se užívají v případě, kdy je nefunkční opakování téhož slova. „Znalost synonym zvyšuje vyjadřovací pohotovost řečníka a vytváří u něj předpoklady pro volbu nejvhodnějšího a nejvýstižnějšího slova.“ (Lotko 1997: 37) Využití synonymních výrazů záleží zase na konkrétním projevu, v některých oblastech komunikace je synonymní vyjadřování nežádoucí (např. v odborných textech).

6.7 Citátové výrazy

Kultivovaný řečník musí být také obeznámen s výslovností jednotlivých slov, potřebná je znalost výslovnostních stylů, poučení o výslovnosti cizích slov a cizích jmen, ev. **citátových výrazů**, které sice do dnešních projevů tolik nezapojujeme, přesto se užívají v projevech slavnostního rázu, např. *říci něco bona fide* atd.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Najděte proslov (např. M. Zemana, V. Klause, V. Havla aj.) a vypište některá slova, která vás zaujala – významem, tvarem, stylovým charakterem atd.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vyhledejte synonyma ke slovu *vyjádřit*.

Vyhledejte význam slova *sankcionovat* a *zevrubný*. Použijte ve větě.

Vysvětlete významový rozdíl u slov: *desing* a *desén/dezén*; *mise* a *misie*; *sivý* a *siný*; *povědomí* a *podvědomí*; *rozviklaný* a *rozeklaný*

Vyhledejte význam citátových výrazů a přečtěte je správně (najděte poučení o jejich výslovnosti): *chovat se come il faut; mluvit ex abrupto.*

ZDROJE

DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum 2009.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Vydavatelství UP 1997.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola se zabývala významem slovní zásoby pro řečnické projevy. Pro řečníka je důležitá nejen bohatá slovní zásoba, ale také znalost významů slov a jejich kontextového užití, stylových charakteristik.

7 TYPY ARGUMENTACE A NĚKTERÉ LOGICKÉ ASPEKTY VÝSTAVBY TEXTU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Soustředuje se na pojem argument a argumentace. Uvádí příklady argumentů, uvádí jejich typy a ukazuje „nekalou“ argumentaci, jež popírá/narušuje logický vztah mezi prvky argumentace a je tedy podstatou manipulativních výroků.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojem argument a argumentace.
- Uvést typy argumentů.
- Vyjmenovat některé příklady falešné argumentace jako podstatné součásti manipulativního výroku a manipulativního chování.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Argument, argumentace, chybný argument.

7.1 Argumentace a argument

Argumentace je jedna z forem přesvědčování. Zaměřuje se na racionální složku skutečnosti a výpovědí. Jde o „účelnou a racionální formu fungování jazyka v sociální interakci.“ (Karlík 2017b). Základním pojmem je argument.

Argument je prostředek zdůvodnění nějaké sporné teze (Karlík 2017a). Je to způsob jazykového jednání, jimž se mluvčí snaží převést něco sporného pomocí něčeho kolektivně platného na něco v diskurzu platné nebo kolektivně platné (to je právě *argumentatio*).

Z hlediska rétoriky a klasické logiky jde o způsob **vyvozování závěrů**. Je to postup, při kterém prokazujeme pravdivost/nepravdivost nějakého tvrzení (Szymanek 2003). Tvrzení, které zdůvodňujeme je **teze**. Tvrzení, pomocí kterého zdůvodňujeme, je **argument**. **Premisa** neboli předpoklad je to, co se uvádí jako důvod pro závěr. Pracujeme přitom s logickými strukturami, jsou-li narušeny, dopouští-li se autor logických chyb, jde o ar-

gumentaci chybnou (chybné argumenty jsou lat. *falaciae*). Její užití je často vědomé, ale je i nevědomé. Pokud je vědomé, jde o způsob jednání, který je neetický, často je účelem takového jednání manipulace (viz níže). Pro porozumění argumentaci a rozpoznání chyby však potřebujeme vědět, které pravidlo pro sestavení argumentu bylo porušeno (Švandová in 1999).

Podle Lotka (2009: 132; také Szymanek 2003) rozlišujeme dva typy argumentace neboli zdůvodnění. Z hlediska odlišného cíle je to na jedné straně **dokazování** (když prokazujeme pravdivost svých tezí), na druhé straně **vyvracení** (když prosazujeme nepravdivost protivníkových tezí). Z hlediska typologie argumentů rozlišujeme argumentaci věcnou (argumentum ad rem) a nevěcnou (argumentum ad hominem) (tamtéž; také Szymanek 2003).

7.2 Typologie argumentů

Typologie argumentů je různá, uvádíme jedno z dělení podle způsobu „tvoření“ argumentu (Švandová 1999: 137n):

1. logicky platné;
2. pomocí příkladů;
3. z analogie;
4. o příčině;
5. z authority.

ad 1 U logických argumentů se můžeme spolehnout, že pravda je převedena do závěru s naprostou jistotou; jsou nezávislé na zkušenosti (proto nejsou zatíženy nejistotou), v podstatě však jde o to, že závěr nepřináší žádnou informaci, která je obsažena už v premisách, je výsledkem analytičnosti a dedukce. Ne všechny logicky platné argumenty jsou však prakticky užitečné.

ad 2 Zobecňují z určitého počtu příkladů, nebo usuzují z určitého počtu příkladů na další stejného druhu. Čím méně příkladů z dané množiny uvedeme, jsou naše závěry méně jisté a pravděpodobně existuje tzv. protipříklad = protiargument. Protipříklady jsou

často užívanou zbraní protivníků v debatě. Je potřeba zajistit co největší počet reprezentativních příkladů.

ad 3 Jsou také argumenty „z příkladů“, ale jen jednoho, který má společnou charakteristiku s jevem (příkladem), o kterém chceme něco dokázat. Příklad použitý pro analogii musí být relevantní. Poznáme ho podle spojky jako: *Stáří je jako podzim života* (Švehlová 144). Může být vyjádřen i metaforou.

ad 4 V argumentech o příčině usuzujeme z výskytu (korelace) jevu na příčinnou vazbu mezi nimi. Jde o hledání příčiny A nějakého jevu B.

ad 5 Jsou to argumenty, které zaručují věrohodnost závěrů citováním osoby nebo organizace v souladu s našimi tvrzeními.

Dále uveďme příklady chybných argumentů:

Argumentum ad ignorantiam (k neznalosti)

– nedoložené nařčení nebo obvinění; tvrzení působí věrohodně, pokud není ukázán opak. Počítá se však s nedostatečnou informovaností posluchačů nebo čtenářů, s neznalostí problematiky, faktů, a to často i u protivníka, který tak není schopen zaujmout obranu.

Argumentum ad auditorem

– mimologické zdůvodnění působící na city (zpravidla rétorickými otázkami)

Dovedete si představit, jak vás připoutají na elektrické křeslo, jak vám zakrývají obličej?

Ad misericordiam (k útrpnosti)

Vyžadování soucitu, dovolávání se soucitu: *Jestli mě máš rád, tak tam nepůjdeš.*

Jsem na brigádě a mám to komplikované, jestli mi nedáte ten zápočet teď, tak nevím – stejně nebudu mít čas to udělat lépe. Obrana: upozornit na to, že jsme odhalili způsob jednání a vysvětlit, že takové jednání není vhodné.

Argumentum ad baculum (důkaz holí)

– argumentace holí/klackem; řečník vyhrožuje v případě nesplnění určitých požadavků; nejde tedy ve skutečnosti o argument, který je složený z premis a závěru; jde o vyhrožování násilím

hrozby teroristických organizací, ultimatum vyhrožující válkou, vymáhání výkupného

Příkladem verbálním může být i použití *nehorázné lži*; jež vede k psychickému napadení protivníka. Jako protiútok se doporučuje upozornit na nehoráznou lež a také provést útok

(analogie fyzické obrany) nehoráznou lží, kterou se protivník bude zabývat a opustí se téma útoku proti vám.

Argumentum ad vanitatem

– apeluje na samolibost, pochlebování, sdílení názorů, přesvědčuje o inteligenci posluchače/ů;

Jsem přesvědčen, že se připojíte k nám – jste vzdělaní a vnímaví lidé.

Lidem, jako jste vy, nesobeckým a vnímavým, je snad jasné, že (...).

Argumentum ad hominem (individuální apel); je to opak argumentu ad rem (k věci).

– jde o slovní útok na osobu; vyvracení argumentů nějaké osoby tak, že protivník je urážen a zesměšňován, není to argument v pravém slova smyslu, jde o vyvolání psychologického vlivu; nejčastější nekonstruktivní trik diskuse; osobní útok; výtky typu „neexpert“ atd.

Pan X dokazuje, že (...), ale není schopen podat žádná data, neví nic o (...), neslyšel také nic o (...)

Argumentum ad populum

– demagogický způsob k zavděčení lidu, získání davu; působení na skupinové instinkty (hrdost, egoismus); sféra politické agitace;

prezentace sebe sama jako obyčejného člověka; prezentace obtíží jako výsledku působení protivníka; odvolávání se na pocity hrdosti spojené s povoláním (např. „profese horníků je hodna nejvyšší úcty“); bydliště, národnosti; namlouvání davu, že trvání na požadavcích je čestné, vysoce morální (např. „nikdy se nevzdáme“; „budeme za naši věc bojovat až do úplného vítězství“); atd.

Argumentum ad verecundiam

– vyzdvihování zdánlivé autority, zpochybňování autority skutečné. Zneužívá důvěry posluchačů, jejich ostýchavosti/nemožnosti vyslovit pochybnosti.

U věcné argumentace:

- **Argumentujeme fakty, skutečnou autoritou (uvádíme citáty autorit, používáme výroky „i Václav Havel tvrdil, se domníval, že...), obecně přijímaným tvrzením, konkrétním relevantním příkladem ...**

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaké typy argumentů znáte?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyhledejte projev (na internetu atd.) a vypište příklad argumentace.

ZDROJE

FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové, 1994.

HORECKÝ, Ján. Argumentační text. *Kultúra slova*. 1988, roč. 22, č. 6, s. 65–71.

Obsahová štruktúra argumentačného textu, *tamtéž*, s. 203–208.

Formová štruktúra argumentačného textu, č. 7, s. 225–231.

JELÍNEK, Milan, ŠVANDOVÁ, Blažena (eds.). *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, 1999.

Petr Karlík (2017a): ARGUMENT. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARGUMENT> (poslední přístup: 30. 8. 2018)

Petr Karlík (2017b): ARGUMENTACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARGUMENTACE> (poslední přístup: 30. 8. 2018).

KLEIN, Ondřej. *Argumentace v komunikaci (Průzkum komunikačního pojetí argumentu)*. Praha: Univerzita Karlova 2007.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Vydavatelství UP 1997.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Pragmatika: Studijní příručka*. Praha: Karolinum 2016.

SZYMANEK, Krzysztof. *Umění argumentace. Terminologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003.

PLŇAVA, Ivo. *Jak (to) spolu mluvíme*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem bylo představit argument a jeho části, druhy argumentů a obecně postupy argumentace.

8 NEVERBÁLNÍ PROSTŘEDKY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje s neverbálními prostředky, které doprovázejí mluvený projev, zároveň ukazuje některé jevy, které souvisejí s kulturou psaného projevu.

CÍLE KAPITOLY

- Seznámit studentky/studenty s pojmem neverbální prostředky.
- Objasnit jednotlivé prvky neverbálního vyjadřování a jejich funkci při realizaci komunikátu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Neverbální prostředky, kultura projevu, mimika, gestika, plastika těla, posturika, proxemika.

8.1.1 MIMIKA

Mimika obličeje je nejbližší slovnímu vyjadřování (Mistrík 1985: 244). Existuje mimika spontánní, např. při artikulaci, a mimika umělá, záměrná. Jako prostředky mimiky se využívají všechny části obličeje, nejméně však podléhá mimice nos. Mimika odráží emoce – štěstí, překvapení, strach, hněv, smutek, odpor, opovržení, zájem (někdy + úžas, rozhodnost). Pomocí nácviku lze skrýt (poker face), nebo naopak zdůraznit mimické pohyby obličeje, tedy i emoce. Odlišné jsou kulturní zvyklosti, platí také obecně formulované tvrzení, že čím je obličej z hlediska mimiky výraznější, tím je projev považován za intimnější, a naopak. Při oficiálních projevech by měla být mimika umírněnější, nevýrazná, např. to kdysi platilo pro moderátory zpravodajství v televizi. Záleží však na funkci projevu a způsobech přesvědčování. I při veřejných projevech, které mají zaujmout, je výrazná mimika i gestikulace.

Nejdůležitější je zrakový kontakt prostřednictvím **očí** (záleží ale opět na kulturních zvyklostech). Důležitou roli hrají také **ústa**. Jsou schopny vyjadřovat zarputilost, vzdor, vztek,

ale také skrze jejich pohyby smích, radost atd. (Smích ovšem může být projevem maskování, např. při nejistotě). **Čelo** pomocí vrásek zdůrazňuje smutek, starost, zlost.

8.1.2 GESTA

Gesta se podílejí na interpretaci mluveného projevu. Někteří tvrdí, že pomocí ruky a paže je možné vytvořit až 700 tisíc komunikačních znaků (tamtéž: 246). Gesto může představovat samostatnou výpověď, jindy verbální výpověď doprovází, doplňuje významy slov, nebo dubluje výpověď.

Gesta dělíme na:

- A) rytmická – podporují rytmus řeči. Poměrně pravidelně souzní se segmenty výpovědi. Můžeme si toho všimnout například při telefonování, při přednáškách u přednášejícího atd.;
- B) ikonická – ikonické gesto zobrazuje, imituje, „kreslí“ určitou věc nebo vlastnost. Někdy se používá současně se slovem, jindy je toto gesto samostatné. Například nakreslíme-li oběma rukama kruh, abychom naznačili kouli, nebo naznačíme-li pohyby rukou tvar nějakého předmětu atd.;
- C) symbolická – oproti předcházejícímu je symbolické gesto abstraktní. Vyjadřuje se jím určitý obsah. Jsou to gesta, která vystupují často samostatně. Například gesto vyjadřující „ano“ způsobem kývnutí hlavou. Na arbitrarnost symbolů, symbolických gest ukazuje mimo jiné známý rozdíl právě u tohoto gesta: Češi „ano“ vyjadřují kývnutím hlavou na vertikální ose, Bulhaři na ose horizontální (vypadá to jako české „ne“). Symbolická gesta nemají všeobecnou platnost, platí v určitých podmínkách, kontextech, mohou se kulturně lišit, na druhé straně jsou to gesta v rámci určitého společenství konvenční a záměrná.

Po vzoru prací D. Morrise vznikají pro různá kulturní prostředí atlasy/slovníky sémantických gest (

Kaderka 2017). Pro české prostředí je to slovník Zdeňka Kleina. Za **symbolická gesta, nebo také sémantická gesta**, platná v českém kulturním prostředí, jsou považována ta, u kterých se více než polovina českých respondentů shodne na

téže interpretaci. Mezi nimi Klein uvádí např. mávání na pozdrav, ťukání na čelo, děláni dlouhého nosu atd. (srov. Kaderka 2017).

Gesta také dělíme na:

- **ilustrátor** – podporuje/zintenzivňuje verbální sdělení; např. ukázání vlevo, vpravo;
- **adaptér** – uspokojuje vlastní potřebu – škrabání, odhrnování vlasů atd.;
- **regulátor** – monitoruje a kontroluje komunikaci, např. výzva ke komunikaci prostřednictvím vybídnutí rukou atd.

8.1.3 PLASTIKA A POSTURA TĚLA

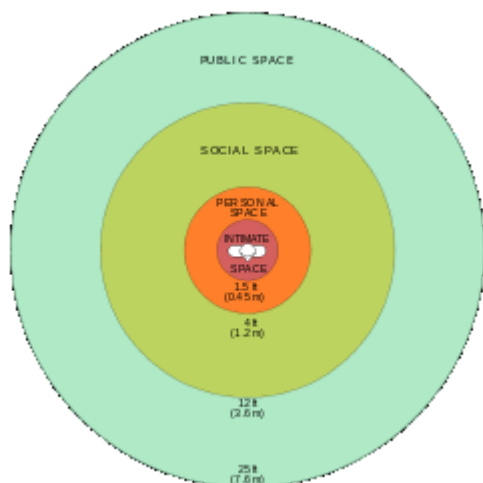
Plastika neboli pohyb těla je jedním z výrazných projevů při komunikaci. Jde o to, jak mluvčí stojí, jaký má postoj, držení těla, jak chodí, jakým způsobem a s jakými projevy se přemísťuje z místa na místo. Zahrnujeme zde i posturu těla při příchodu a odchodu z místnosti nebo místa.

8.1.4 PROXEMIKA

Pojmem proxemika se rozumí vzdálenost mluvčího a adresáta, jde o mimoslovní sdělování způsobem přibližování se a oddalování se druhé osobě. Autorem tohoto pojmu je Edward T. Hall (1959). Hall ji nazval „mlčící řečí“ (*silent language*) (viz Mistrík 1985: 249–250).

Čtyři základní zóny vzdálenosti mezi komunikujícími jsou (viz také obr. níže):

- intimní zóna - vzdálenost komunikujících je do 60 cm;
- osobní zóna - vzdálenost komunikujících je od 60 cm do 1,2 m;
- společenská zóna - vzdálenost komunikujících je od 1,2 m do 2 m (až 3,6 m);
- veřejná zóna - vzdálenost komunikujících je od 3,6 m do 7,6 m (i více).

Obr. Diagram proxemických zón od Edwarda T. Halla z r. 1966. Zdroj:

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Proxemika> (staženo 9. 4. 2018).

Vzdálenost mezi lidmi je určována mnoha faktory subjektivní i objektivní povahy. Je to osobní založení člověka, zejména jeho temperament, je to druh komunikace, veřejná nebo soukromá atd. Čím je vzdálenost mezi komunikujícími menší, projev je důvěrnější, intimnější, a naopak čím je vzdálenost větší, tím je více signalizována veřejnost, oficiálnost projevu. Může však dojít z různých důvodů k rozporu mezi vzdáleností komunikujících a obsahem komunikátu.

Proxemika hraje roli v řečnictví, ve škole atd. Důležitá je nejen vzdálenost mezi komunikujícími na horizontální ose, ale i ose vertikální (mluvíme o vertikální proxemice). Na některých školách vidíme ještě dnes stupínek pro katedru vyučujícího a důležitým elementem při veřejných projevech je pódium.

Někdy můžeme pozorovat tzv. proxemický tanec (Křivohlavý 1988: 50). Jde o snahu komunikujících vyrovnat vzdálenost mezi sebou. Je to jev, který se projevuje oddalováním a přibližováním se zúčastněných osob (může tak připomínat pohyb boxerů v ringu). K tomuto jevu dochází zejména tehdy, když se setkají osoby s rozdílnými představami o svých osobních zónách. „Obvykle bývá tento proxemický konflikt řešen určitým kompromisem (...)“ (tamtéž), tzn. vyrovnáním vzdálenosti tak, aby vyhovovala oběma komunikujícím.

8.1.5 HAPTIKA

Haptika je kontakt hmatem, dotekem. Jedná se o podání ruky, nabídnutí rámě nebo poplácání po ramenou aj. Je to jeden z důležitých kanálů neverbální komunikace.

Komunikace doteky neboli **taktilní** komunikace se velkou měrou podílí na sociální interakci. Prostřednictvím doteků projevujeme přátelství (např. pohlazení, objetí), nebo naopak nepřátelství (např. pohlavek, facka), můžeme jimi vytvářet pouze kontakt atd.

Zájem se soustřeďuje především na způsob(y) **podání ruky**. Je to prostředek kontaktu a v určitých společnostech **pozdravu**. Je to rovněž prostředek, jímž dáváme najevo uzavření smlouvy nebo jímž provádíme akt gratulace. Obecně se soudí, že akt podání ruky je výrazem projevu přátelství, resp. našich přátelských úmyslů, tzn. dáváme jím najevo, že „souhlasíme“, „stvrzujeme“ aj. V této souvislosti se připomíná, že jde o zkrácený rituál, jímž „říkáme“, že v ruce nemáme zbraň.

Důležitou roli při tomto způsobu komunikace hrají kulturní zvyklosti. Platí to i o způsobech podání ruky. V evropském prostředí rovněž existují pravidla podávání ruky, je „předepsaná“ vzdálenost, na jakou by mělo být podání ruky uskutečňováno (je to na „délku předloktí“, přibližně 60 cm).

Existuje i etiketa podání ruky, která popisuje, kdo podává ruku nejdříve: nadřízený podřízenému, starší mladšímu, žena muži atd.

Sdělení vytvářené bezprostředním tělesným kontaktem lze také rozdělit do následujících pěti skupin (Jones & Yarbrough: 1985):

- rituální (sociální/kulturní) – podání ruky, nabídnutí rámě, úklony atd.;
- funkční – např. smetení smítka;
- přátelské – např. vyjádření vřelosti, srdečnosti;
- intimní – projev emocí;
- sexuální.

8.1.6 DVOJITÁ VAZBA

Nesoulad verbální a neverbální složky je reprezentován pojmem „**dvojitá vazba**“ (double-bind). Je to termín, se kterým se původně setkáváme při diagnostikování psychicky nemocných (např. u schizofreniků). Dnes je běžně součástí výkladů o komunikaci a znamená takový jev v komunikaci, kdy např. matka na úřadě napomíná dítě, aby bylo zticha. Přitom mluví tiše, ale v obličejí je brunátná a gesta jsou rovněž dynamická a negativní (např. hrozí).

ZDROJE

JONES, S. E. & YARBROUGH, A. E. A natural study of the meanings of touch. *Communication monographs* 52, 1985, s. 19–56.

Petr Kaderka (2017): PRAGMATICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATICKÉ_GESTO (poslední přístup: 30. 4. 2018)

Petr Kaderka (2017): SYMBOLICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ_GESTO (poslední přístup: 12. 4. 2018)

KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ 1998.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Nakladatelství Svoboda 1988.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: SPN 1985.

De VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada 2008.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Tato kapitola byla věnována neverbálním prostředkům, jež doprovázejí mluvený projev.

9 UKÁZKA STYLIZACE A INTERPRETACE ŘEČNICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V kapitole jde o uvedení příkladu krátkého monologického proslovu patřícího do žánru příležitostných projevů a ukázat prvky takového projevu. Jednotlivé jevy jsou doprovázeny komentářem, např. oslovení je zde popsáno v širším kontextu jeho jazykového užívání.

CÍLE KAPITOLY

- Představit monologický projev jako příklad příležitostného řečnického žánru.
- Ukázat výstavbu a prvky monologického projevu jako příležitostného řečnického žánru.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Příležitostný řečnický projev, oslovení, kompozice, závazek stručnosti, zdvořilostní fráze, syntaktický paralelismus, opakování, závěr.

Podívejme se na proslov, který slouží jako příklad projevu příležitostného žánru:

Vážený pane řediteli, vážené kolegyně a vážení kolegové!

Jsem rád, že vás tady můžu přivítat na slavnostním zahájení provozu našeho nového výrobního střediska. Dovolte mi, abych vyjádřil potěšení z našeho setkání a několika slovy představil projekt, kterému jsme v poslední době věnovali tolik úsilí a jehož dokončenou podobu máme možnost zde vidět.

Středisko bylo postaveno v krátké době, jednoho roku, a jsme rádi, že jej můžeme v této chvíli představit veřejnosti.

Je to moderní budova s moderní výpočetní technikou. Její provoz bude zabezpečovat 112 zaměstnanců, je to tedy o 50 zaměstnanců více, než jich bylo v centru výpočetní techniky v našem minulém závodě.

Velký dík patří firmě Stavby Praha, která vše zvládla v rekordním čase a v dobré kvalitě, velký dík také patří generálnímu řediteli našeho závodu a technickému oddělení naší firmy, které dohlíželo na zdárný průběh prací.

Výroba bude zahájena 20. dubna 2018. Počítáme nejen se zahájením provozu výroby, ale rovněž se zahájením všech doprovodných aktivit.

Vážený pane řediteli, vážené kolegyně a vážení kolegové, teď bych vás rád velmi srdečně pozval na slavnostní pohoštění, které je připraveno ve velkém sále. K dispozici je výjimečně i kuřárna ve druhém patře.

Prosím...

Jedná se o krátký uvítací projev při příležitosti otevření výrobního střediska. Jako v každém projevu je na začátku **oslovení**. Oslovení má svá pravidla. Nejdříve se oslovují osoby významné, potom méně významné, nejdříve musí být osloveny ženy, potom muži.

Pozn.: V současné době je nutné oslovit obě pohlaví, tzn. že nemůžeme použít jen oslovení v mužském rodu, tzn. *vážení studenti, vážení vojáci, vážení myslivci* atd. Někdy ovšem přechýlená podoba ženského rodu není úplně jednoznačná nebo jasná, nebo v češtině neexistuje (svého času bylo velmi problematické vypořádat se s přechýlenou podobou slova *rada, lídr, koneckonců* i od slova *myslivec* je přechýlená podoba tohoto slova stále méně užívaná atd.). Internetová jazyková příručka doporučuje přechylovat např.

i vojenské a policejní hodnosti, jako *strážmistryně, vojínka, desátnice, praporčice, poručice, majorka* apod. (viz kapitola Přechylování). Při oslovování používáme 5. p., tzn. *pane Šurale*, nikoliv *pane Šural* (poučení o 5. p. najdeme v mluvniciích nebo na stránkách Internetové jazykové příručky, kde jsou popsány i složitější případy).

V úvodní části proslovu je vyjádřeno „vlichocení se“ publiku (*jsem rád, že vás tady můžu přivítat...*). Všimněme si také slovesného tvaru „můžu“, který je hodnocen jako hovorový spisovný a jeho užití je v daném projevu lepší než tvar „mohu“, který je sice neutrální, ale působí jako stylově vyšší. Následuje zdvořilostní obrat „*dovolte mi*“ a tzv. slib stručnosti (*brevitas*).

Pozn.: Podle Krause (2004: 95) souvisí tento závazek stručnosti s antickým ideálem stručnosti stylu. Formuloval jej Horatius v *Ars poetica*: *At se pustíš do čehokoliv, buď stručný – Quidquid praecipies, esto brevis*. Podle Krause se deklarování tohoto závazku během let proměnilo v klišé, „po kterém nezřídka následoval výklad neúměrně dlouhý a rozvláčný“. (tamtéž).

V úvodu je také vhodné uvést, o čem bude řečník mluvit, je-li text dlouhý, měla by být alespoň ve stručnosti představena „osnova“, jednotlivé části tématu, výkladu, kterým se bude řečník postupně věnovat. Tímto se anticipuje obsah a posluchač se lépe orientuje v posloupnosti textu, ví, v jaké fázi výkladu „se nachází“.

V textu si všimněme poměrně krátkých vět, nekomplikovaných souvětí a syntaktických paralelismů. Věty ve střední části (4. odstavec) působí souměrně, je zde i opakování (*velký dík, velký dík*).

V závěru proslovu, pokud se obracíme k publiku (např. výzvou atd.), je vhodné zopakovat oslovení. Opakované oslovení udržuje a potvrzuje kontakt, je kompozičním prvkem – ukazuje, že „dochází k nějaké změně“, např. tématu, části stavby projevu (např. takové oslovení předchází závěrečným formulacím).

Pozn.: Příklady fundované a názorné interpretace řečnických projevů najdeme v Krausově knize *Rétorika a řečová kultura* (2004, s. 93n). (Vybrané texty jsou vloženy do prostředí moodl kurzu Rétorika.)

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyhledejte na internetu podobný projev a posuďte jej.

ZDROJE

Internetová jazyková příručka. <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum 2004.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola představila ukázkou stylizace řečnického proslovu z oblasti příležitostného žánru. Součástí výkladu je i interpretace této ukázky, aby bylo zřejmé, které součásti, prvky a prostředky by měl daný projev obsahovat.

10 UKÁZKA STYLIZACE A INTERPRETACE ŘEČNICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V kapitole jde o uvedení příkladu krátkého monologického proslovu patřícího do žánru příležitostných projevů a ukázat prvky takového projevu. Jednotlivé jevy jsou doprovázeny komentářem.

CÍLE KAPITOLY

- Představit monologický projev jako příklad příležitostného slavnostního řečnického žánru.
- Ukázat výstavbu a prvky monologického projevu jako řečnického žánru vyšší stylové úrovně.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Příležitostný slavnostní řečnický projev, oslovení, syntaktický paralelismus, opakování.

Jako další ukázkou uvedme část proslovu, se kterým v maďarském parlamentu vystoupil Dominik Duka, který převzal z rukou maďarského prezidenta Jánose Ádera vysoké státní vyznamenání Maďarska.

Vážený pane prezidente republiky, pane Jánosi Ádere, vážený pane předsedo Parlamentu, pane László Kóvére, vážený pane místopředsedo vlády pane Zsolte Semjéne, vážení páni velvyslanci, Vaše Eminence, Vaše Excelence, vážení páni poslanci a paní poslankyně, drazí přátelé.

*Rád bych vyjádřil mé poděkování za udělené vyznamenání Středního kříže s hvězdou řádu za zásluhy Maďarska. Je to pro mne velká a nezasloužená čest převzít tuto poctu ve starobylém a slavném parlamentu na břehu modrého Dunaje, v parlamentu, **který** je symbolem vzkříšení a zápasu maďarského národa za svobodu a samostatnost. Jako nehodný*

nástupce na pražském stolci svatého Vojtěcha si uvědomují význam a důležitost naší vzájemnosti a přátelství, které je hluboce zakořeněno v setkání svatého Vojtěcha s králem svatým Štěpánem. Bylo to setkání mužů, kteří vtiskli duchovní, kulturní a politický profil střední Evropě 2. tisíciletí. Svatý Astrik – Anastazius pak realizoval vizi mužů, jako byli papež Silvestr II., císař Oto III., sv. Štěpán, či polský kníže Mieszko. Toto dílo pokračuje přes staletí v historickém a aktuálním odkazu Vyšegrádu. Arpádovská dynastie a litanie velkých ženských postav 13. století, ke kterým patří jak sv. Alžběta Uherská, tak i sv. Anežka Česká, nejsou pouze historií, ale jejich charisma je přítomno i v našem 21. století, na úpatí 3. tisíciletí.

Zdroj: Proslov při převzetí vyznamenání v Maďarsku.

<http://www.dominikduka.cz/prednasky-proslovy/proslov-pri-prevzeti-vyznamenani-v-madarsku/>

Proslov začíná oslovením, kde je patrné pořadí důležitosti oslovovaných, od nejvýše postavené osoby v zemi po v dané situaci přítomné nejméně důležité osoby, kterými jsou „ti ostatní“, zde pojmenováni jako „drazí přátelé“. Již výše bylo uvedeno, že je důležité při oslovování dbát na oslovení obou pohlaví, tzn. správně jsou zde osloveni jak poslanci, tak poslankyně; vhodné by však bylo zvolit opačné pořadí, tedy nejdříve oslovit poslankyně, potom poslance. Velvyslanci jsou osloveni pouze v mužském rodě, takže lze předpokládat, že v sále nebyla přítomna žádná velvyslankyně. Neobvyklé jsou apoziční konstrukce, spojení jména obecného a konkrétního vlastního při oslovení (*Vážený pane prezidente republiky, pane Jánosi Ádere*). Obvykle je nevhodné i užití „doslovnosti“ „*vážený pane prezident republiky*“. V těchto typech projevů („státnických“, „mezistátnických“) však jde o jev, se kterým se setkáváme, a je jejich součástí.

Proslov dále většinou v takovém případě pokračuje/začíná vyjádřením potěšení z dané situace – z pozvání, z přítomnosti atd., nebo poděkováním. Následuje tzv. vlichocení se publiku, tzn. vyjádření obdivu nad místem, kde se řečník nachází (*ve starobylém a slavném parlamentu na břehu modrého Dunaje*), ev. pochvalou „zvací“ strany. Součástí je i vyjádření skromnosti: *nezasloužená čest*.

V těchto typech projevů se také vytvářejí tematické paralely; zde jde o paralely historické a církevní (*je hluboce zakořeněno v setkání svatého Vojtěcha s králem svatým Štěpánem; a litanie velkých ženských postav 13. století, ke kterým patří jak sv. Alžběta Uherská, tak i*

sv. Anežka Česká). Minulost je dávana do kontrastu či paralely se současností. Tomu odpovídají i prostředky, tzn. opakovací a „zdvojovací“ konstrukce.

Např. **jak** sv. Alžběta Uherská, **tak** i sv. Anežka Česká; v **historickém a aktuálním odkazu**; nejsou pouze historií, ale jejich charisma je přítomno i v našem 21. století.

Z opakovacích figur zde najdeme epanastrofu: *Je to pro mne velká a nezasloužená čest převzít tuto poctu ve starobylém a slavném **parlamentu** na břehu modrého Dunaje, v **parlamentu**, který je symbolem vzkříšení a zápasu maďarského národa za svobodu a samostatnost.*

Ze stylistických prostředků se objevuje např. vytýkáci opis, který slouží zdůraznění: **Bylo to setkání mužů, kteří vtiskli duchovní, kulturní a politický profil (...)**

Nápadná je početnost dvojic adjektiv a substantiv: *velká a nezasloužená čest; starobylém a slavném parlamentu; který je symbolem vzkříšení a zápasu maďarského národa za svobodu a samostatnost; v historickém a aktuálním odkazu; význam a důležitost naší vzájemnosti a přátelství.* V nich je zřejmý hendiadys, figura, jež má zvýšit sugestivní působení textu: *význam a důležitost; vzájemnosti a přátelství; za svobodu a samostatnost.* Jde o to, že totéž se pojmenovává dvěma různými slovy, jež mají stejný nebo podobný význam.

Projev je promyšlený, sice slavnostní, čemuž odpovídá i obsah, přesto po formální stránce nijak složitý. Formální stránka výstavby projevu je přizpůsobena tomu, že je to text, který musí být dobře vnímán posluchači a ti nemají možnost se k textu vracet; vnímají ho tady a teď. Větná stavba spočívá po většinou ve spojení věty a hlavní a vedlejší věty přívláskové uvozené vztažným zájmenem „který“ (v textu vyznačeno tučně). Opakování tohoto modelu působí možná stereotypně, ovšem z hlediska vnímání textu může jít o způsob nekomplikovat posluchači větnou stavbu a umožnit mu text sledovat plynule.

ZDROJE

Proslov při převzetí vyznamenání v Maďarsku. <http://www.dominikduka.cz/prednasky-proslovy/proslov-pri-prevzeti-vyznamenani-v-madarsku/>

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola představila ukázkou stylizace řečnického proslovu z oblasti slavnostního příležitostného žánru. Součástí výkladu je i interpretace této ukázky, aby bylo zřejmé, které součásti, prvky a prostředky by měl daný projev obsahovat. Částečně jsou zde zmíněny i výtky.

11 UKÁZKA ŘEČNICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola představuje jeden z projevů Tomáše Halíka. Ten slouží jako ukázka příležitostného projevu.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat aktuální řečnický projev.
- Provést analýzu textu na základě dosud načerpaných znalostí o jazykových prostředcích a výstavbě řečnického projevu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Řečnický projev, příležitostný žánr.

Proslov T. Halíka. Předneseno na zahájení mezinárodní konference Romů v budově Senátu ČR v květnu 2001.

Vážení přítomní, dámy a pánové,

Vážím si Vašeho pozvání spoluzahájit tuto konferenci, protože si velmi vážím Vás a Vaší práce. Uvědomuji si, že mnozí z Vás už hodně vykonali na poli výchovy k toleranci a prosazování lidských práv a chtěl bych Vám za to poděkovat a povzbudit Vás.

Dovolte, abych nejprve uvítal v Praze zahraniční účastníky této konference. V dávné minulosti byla naše země opakovaně dějištěm krvavých projevů intolerance. V Praze začala třicetiletá válka, která nábožensky a politicky rozštěpila Evropu, jejíž hrůzy však urychlily tendenci řady evropských vzdělanců té doby - mezi nimi i několika českých myslitelů - hledat cesty k dialogu, nenásilí, vytvářet systém vzdělání jakožto dílnu lidskosti. Zakladatel naší moderní demokracie a první československý prezident T.G.Masaryk položil do základů našeho státu ideál humanity. Po větší část právě uplynulého dvacátého století však visely nad touto zemí opět temné mraky dvou diktatur, které drasticky a systematicky porušovaly základní lidská práva a občanské svobody. Ve jménu politické a duchovní svobody a na obhajobu lidské důstojnosti však znovu a znovu povstávali v této zemi stateční muži a ženy, kteří byli za hodnoty, o nichž budete jednat na Vaší konferenci, ochotni přinášet nejvyšší oběti.

Je zřejmé, že pád totalitních režimů a existence demokratických struktur neplodí automaticky ducha tolerance, vzájemný respekt a reálné uplatnění práv a svobod jednotlivců i celých skupin občanů, zejména menšin. Kulturu vzájemné úcty a uznání je třeba trpělivě pěstovat, je třeba ji vštěpovat ve všech formách a stupních výchovy, je třeba ji dokládat osobním příkladem občanských postojů a osobního vystupování. Demokracie je kultura komunikace, postavená na svobodně přijaté a hluboce prožité filozofii úcty ke každé lidské osobě.

Mluvím k vám jako člověk, který se - byť ve srovnání s jinými velmi skrovně - podílel na úsilí o duchovní svobodu v této zemi a který má dnes starost, zda jsme v uplynulém desetiletí svobodného života udělali dost pro to, aby se rozvinuly nejen demokratické instituce, ale i kultura veřejného života, právní a politická kultura i kultura všednodenního mezilidského kontaktu, zda jsme udělali dost pro vytvoření morálního klimatu, který je biosférou demokracie a ekologii svobodného života.

Mluvím k vám jako člověk, který se v posledním desetiletí na čtyřech kontinentech účastní mezináboženského dialogu, rozhovoru křesťanů, židů, muslimů, buddhistů i hinduistů o tom, zda můžeme uprostřed procesu srůstání našeho světa, oné sociokulturní revoluce, kterou nazýváme globalizace, najít minimum společných morálních hodnot, aby stavba globální civilizace nestála na pásku či dokonce na minovém poli. Mohu Vás ujistit, že například probíhající diskuse o tom, zda Charta lidských práv je výrazem pouze západní kultury, nebo zda má platnost univerzální či zda je chartu práv třeba doplnit o "chartu lidských povinností", nejsou vůbec jednoduché.

Dovolte dva podněty pro Vaší konferenci:

- 1. Někdy mne napadá, zda nenastal čas, abychom osvícenský pojem tolerance - který má v základu představu trpělivého snášení něčeho obtížného a nepříjemného - nahradili jiným cílem, náročnějším - který by znamenal radost a vděčnost, že odlišnost toho druhého už umíme chápat ne jako ohrožení, nýbrž jako doplnění a obohacení naší identity.*
- 2. Po léta bedlivě sleduji osudy Rómů v naší zemi. Přeji si, aby se přiblížil rozhodující obrat v dějinách Rómů - okamžik, kdy Rómové prostřednictvím své zodpovědné elity začnou sebe samy chápat ne jako objekt sociální politiky státu (v této závislosti je zotročující dědictví komunismu), nýbrž jako samostatný subjekt společenského dění.*

Přeji Vám, aby vaše jednání nezůstalo u vznešených slov, vysokých ideálů a všeobecných deklamací, nýbrž abyste měli odvahu a trpělivost věcně, upřímně - a přesto v duchu tolerance a vzájemného respektu - otevřít velké problémy našeho světa a udělali krok k jejich řešení.

Vyjadřuji hlubokou sympatii a úctu k snahám, které zde reprezentujete a přeju Vašemu jednání mnoho zdaru.

1. 1. 2001

Zdroj: Zahájení mezinárodní konference Romů. <http://halik.cz/cs/tvorba/proslovy-kazani/proslovy/proslov/16/>

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte ukázkou a analyzujte ji z hlediska pravidel výstavby řečnického projevu. Vypište jazykové prostředky (hláskoslovné, tvaroslovné, lexikum, syntax), které charakterizují daný typ projevu, postupy a způsoby argumentace, rétorické prostředky (tropy, figury, ev. nefigurální prostředky), zhodnoťte kompozici. Posuďte projev i z hlediska správnosti jeho psané formy (projevy jsou běžně na webových stránkách vyvěšovány v psané podobě).

ZDROJE

Zahájení mezinárodní konference Romů. <http://halik.cz/cs/tvorba/proslovy-kazani/proslovy/proslov/16/>

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo předložit ukázkou řečnického projevu, který posloužil jako materiál pro ověření získaných znalostí a dovedností popsat a charakterizovat řečnický projev.

12 UKÁZKA ŘEČNICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola představuje jeden z projevů Miloše Zemana. Ten slouží jako ukázka příležitostného projevu.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat aktuální řečnický projev.
- Provést analýzu textu na základě dosud načerpaných znalostí o jazykových prostředcích a výstavbě řečnického projevu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Řečnický projev, příležitostný projev.

Vánoční poselství prezidenta republiky Miloše Zemana (úterý 26. 12. 2017)

Vážení a milí spoluobčané, přeji vám krásný dobrý den,

setkáváme se opět po roce, abychom společně zhodnotili, co se nám za ten rok podařilo a případně, co se za ten rok nepodařilo. A jsem rád, že vám mohou říci, že těch radostných zpráv je daleko více. A chtěl bych poděkovat všem, kdo se za naše úspěchy zasloužili. Jaké úspěchy to jsou? Česká republika je šestá nejbezpečnější země na světě. Jsme dokonce lepší než Švýcarsko. Máme nejnižší míru nezaměstnanosti v Evropské unii, a také nejnižší míru příjmové diference, resp. míru chudoby v EU. Náš ekonomický růst je jeden z nejvyšších a naopak naše zadluženost jedna z nejnižších. Tak na co si máme stěžovat? Měli bychom být hrdý a sebevědomý národ, který si váží svých úspěchů.

Ale samozřejmě, že každé světlo má své stíny a dovoluji mi, abych i o těchto stínech vám něco řekl.

Ekonomický růst je krásná věc, ale aby byl trvalý, musí být doprovázen růstem investic. A tady máme své nedostatky. Podíl veřejných investic na celkových výdajích státního roz-

počtu je nízký a klesající. A zejména dochází k poklesu investic do dopravní infrastruktury. Je ostuda, že např. není hotová silnice mezi Brnem a Vídní, ale takových dálnic, obchvatů a dalších staveb je celá řada.

Je dobře, že máme nízkou nezaměstnanost. Ale stále je zde skupina lidí, kterým říkáme nepřizpůsobiví. Mluvil jsem nedávno s novou ministryní práce a sociálních věcí a shodli jsme se na tom, že je třeba omezit sociální dávky těm, kdo odmítají nabízenou práci.

Růst hrubého domácího produktu je výborný, ale musí být doprovázen růstem životní úrovně. Jsem rád, že konečně dochází k růstu mezd. Pod tlakem nedostatku pracovních sil, který nutí zaměstnavatele k tomu, aby tyto mzdy zvyšovaly, neboť jinak jim pracovníci utečou jinam. A měl bych jeden námět, který se vám možná bude zdát bizarní. Před patnácti lety jsme měli osmdesát tisíc státních úředníků. Ne státních zaměstnanců, státních úředníků. Dnes jich máme sto padesát tisíc, protože se nám množí podle Parkinsonových zákonů. Kdyby se alespoň část z nich podařilo uvolnit, protože tito lidé si často jenom vymýšlejí zbytečnou práci, soukromý sektor, který trpí nedostatkem pracovních sil, by je velmi rád přijal, odbřemnil by se stání rozpočet a uvolnilo by se napětí na trhu práce. Ted' mě státní úředníci určitě nebudou mít rádi, ale já to s nimi myslím dobře. Tolik k ekonomické situaci České republiky.

A závěrem, protože jsem sám starobní důchodce, bych chtěl popřát starobním důchodcům, aby v příštím roce došlo k výrazné valorizaci těchto důchodů. Někdy mi píší, co z toho budeme mít, když se pořád zdražuje, ale já jim připomínám, že zdražování neboli inflace je u starobních důchodců zahrnuto do valorizace, takže se nemají čeho obávat. A jenom bych si přál, aby se tato valorizace odehrávala stejnou částkou pro všechny, protože v opačném případě se neustále zvětšuje rozdíl mezi novými a starými důchody.

Ted' bych přešel k zahraniční politice. Jenom velice stručně. Jsme součástí Evropské unie, jsme součástí Severoatlantické aliance, a měli bychom se v obou těchto organizacích chovat jako energický a sebevědomý partner, který, když se mu něco nelíbí, tak to dá najevo. Pokud jde o Evropskou unii, víte, že jí neustále vytýkám, že nedokáže chránit své vnější hranice. A pokud jde o Severoatlantickou alianci, myslím si, že by měla být daleko aktivnější v boji proti islámskému terorismu.

Ten nejbolavější problém, který zde máme - migrační kvóty, musí být řešen v souladu s českými národními zájmy. A naším národním zájmem pochopitelně je zachování suverenity České republiky. Nikdo nám nemůže diktovat, koho umístíme na své území. A věřím, že koncept migračních kvót skončí v propadlišti dějin, že za rok už se o něm nebude mluvit.

A nyní mi dovolu, abych přešel k vnitropolitické scéně. Ta zažila tento rok doslova zemětřesení. Po volbách se dvě nejstarší české politické strany - to jest sociální demokracie a strana lidová - dostaly na okraj propasti a téměř se nedostaly do Parlamentu. Ať si vedoucí představitelé těchto stran sami zhodnotí, proč k tomu tak došlo. Nicméně sešel jsem

se s vedoucími představiteli všech devíti parlamentních subjektů, a zeptal jsem se na jejich představu o povolebním uspořádání. Víte, co mi řekli? Pane prezidente, s námi nikdo nechce jednat. A to mi říkali všichni. A to je přece nesmysl. Znamená to tedy, že pokud s vámi opravdu někdo nechce jednat, tak vy sám za ním musíte jít, nesedat jako panenka v koutě, a jednání může začít i z vaší iniciativy. A mělo by to být jednání, které se bude týkat jak programových, tak personálních kompromisů, jak je v politice zvykem. Myslím si, že návrh programového prohlášení Babišovy vlády je pro takové diskuze docela dobrým výchozím materiálem. Když mluvím o Babišově vládě, chtěl bych poznamenat, že jsem dostával moudré rady, které mi říkaly, nejmenujte Baibišovu vládu dřív, než Babiš získá v Poslanecké sněmovně důvěru. Ale to by reálně znamenalo, že po týdny, možná dokonce po měsíce tady pohládne Sobotkova vláda v demisi, a to si snad proboha nikdo nepřeje. Nechci vás strašit Belgií, kde jednání o vládě trvalo dva roky. Myslím si, že během několika málo měsíců se podaří mít zde vládu s důvěrou Poslanecké sněmovny, a nebude-li úspěch hned v prvním kole, vytvořím časový prostor pro důkladná jednání politických partnerů tak, aby snad někdy v únoru se uskutečnil druhý pokus, který již může být úspěšný.

Nezapomeňte, že v politice jsou dva extrémy. První je pokus obklíčit vítěze voleb, vytvořit proti němu jakousi pseudokoalici těch méně úspěšných a izolovat ho. Druhý extrém, vítěz zašlape do země všechny poražené a vládne sám. Myslím si, že z hlediska demokratických procedur je dobré usilovat o to, aby se žádný z těchto extrémů neuskutečnil a aby politické strany spolu jednaly a ty, které se dohodnou, vytvořily patrně menšinovou tolerovanou vládu. Závěrem této části bych chtěl potěšit občany a nepotěšit politiky.

Občas slyším hlasy, že bych měl vypsat předčasné volby, což mi ústava v některých situacích umožňuje. Chci naprosto jasně říci, že to nikdy neudělám, protože předčasné volby několik měsíců po řádných volbách by byly výsměchem občanům, kteří šli k řádným volbám a volili tak, jak volili. Občané rozdali karty, a politici musí umět s těmito kartami hrát. Občany nemůžete vyměnit, ale můžete vyměnit politiky, proč ne. Někteří z nich možná skončí v opozici, a jak napsal Rudolf Bechyně, starý sociální demokrat za první republiky - suchá je skýva opozice. A já dodávám, tato skýva někdy není ani posolená.

Takže nepřeji nikomu, aby skončil v opozici, ale na druhé straně demokracie samozřejmě určitou opozici v Parlamentu vyžaduje, a ať si každý sám rozhodne, zda takovou opozicí chce být. Věřím, že nedojde k tomu, že se budeme obviňovat z toho, že výsledky minulých parlamentních voleb byly zmanipulovány zahraničními rozvědkami. Je to ubohé, je to trapné a je to urážející. Volby byly svobodné a jsem rád, že i Bezpečnostní informační služba vydala prohlášení, kde konstatuje, že k žádnému takovému ovlivnění nedošlo. Jsme svobodná země se svobodnými občany. A dnes už si můžeme říci, že jsme i úspěšná země. Před dvěma lety jsem vám řekl, že skončila blbá nálada. Dnes vám říkám, že se nemáme za co stydět a že je mnoho věcí, na které můžeme být hrdí. Takže zdvihněme hlavy a buďme sebevědomými lidmi, kteří spoléhají na svůj zdravý rozum a nedají se manipulovat, ať už údajnými zahraničními rozvědkami, nebo zejména českým tiskem a Českou televizí a dalšími médii. Spoléhejte na vlastní rozum. A já mám pro to své heslo, které jsme

Ukázka řečnického projevu

vám už jednou říkal. Věřím, že zdravý rozum zvítězí nad závistivou hloupostí.

A nyní mi dovolte, abych připil na vítězství zdravého rozumu, na úspěch České republiky a na úspěch nás všech.

Šťastný a veselý nový rok.

Zdroj: <http://www.zemanmilos.cz/cz/clanky/vanocni-poselstvi-prezidenta-republiky-milose-zemana-561356.htm>

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte ukázkou a analyzujte ji z hlediska pravidel výstavby řečnického projevu. Vypište jazykové prostředky (hláskoslovné, tvaroslovné, lexikum, syntax), které charakterizují daný typ projevu, postupy a způsoby argumentace, rétorické prostředky (tropy, figury, ev. nefigurální prostředky), zhodnoťte kompozici. Zamyslete se nad obsahem vzhledem k dané příležitosti, určení projevu, jímž je vánoční poselství. Posuďte projev i z hlediska správnosti jeho psané formy.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Přečtěte si stránku o přípitcích v Etiketě V. Špačka a shrňte, na co musíte dbát a co by takový přípitek měl obsahovat.

<https://www.ceskatelevize.cz/porady/1124997157-etiketa/204522161300032-etiketa-pripitky/>

2. Přečtěte si charakteristiku Obamovy řeči. <http://www.forbes.cz/obamova-rozluckova-rec-aneb-5-cennych-lekci-pro-vas-pristi-proslov/>

3. Vánoční poselství prezidenta republiky Miloše Zemana (úterý 26. 12. 2017)
<http://www.zemanmilos.cz/cz/clanky/vanocni-poselstvi-prezidenta-republiky-milose-zemana-561356.htm>

Literatura

Obamova rozlučková řeč. <http://www.forbes.cz/obamova-rozluckova-rec-aneb-5-cennych-lekci-pro-vas-pristi-proslov/>

Přípitek. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1124997157-etiketa/204522161300032-etiketa-pripitky/>

Vánoční poselství prezidenta republiky Miloše Zemana (úterý 26. 12. 2017)

<http://www.zemanmilos.cz/cz/clanky/vanocni-poselstvi-prezidenta-republiky-milose-zemana-561356.htm>

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo předložit ukázkou řečnického projevu, který posloužil jako materiál pro ověření získaných znalostí a dovedností popsat a charakterizovat řečnický projev.

13 UKÁZKA ŘEČNICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola představuje projev stylizovaný studentkou 1. ročníku vysokoškolského studie. Ten slouží jako ukázka příležitostného projevu a jako materiál k analýze.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat aktuální řečnický projev.
- Provést analýzu textu na základě dosud načerpaných znalostí o jazykových prostředcích a výstavbě řečnického projevu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Řečnický projev, příležitostný projev.

Projev vytvořený studentkou 1. ročníku vysokoškolského studia při příležitosti otevření centra jógy.

Vážené dámy, vážení pánové,

velice si vážím příležitosti vystoupit před Vámi a na začátku mého projevu se zeptám: Kdo z vás už slyšel o józe? Kdo z vás už někdy jógu praktikoval?

Od doby, kdy jsem já sama začala praktikovat jógu, jsem už vedla nespočet konverzací na toto téma. Setkávám se s názory jak pozitivními, tak negativními. Někdo tvrdí, že je to jen nudné protahování, někdo si na cvičení netroufne, někdo v praktikování jógy vidí jen “spirituální nesmysl”.

Rozhodla jsem se Vám představit jógu jako cestu. Jóga ve svém původním konkrétním významu znamená jho, což nejbližší odpovídá českému překladu spojení. Znamená to také

spojení našeho individuálního Já s univerzálním Bytím. Pravděpodobně vám tato definice příliš neobjasní, co vlastně ta jóga je. Zkusím to tedy přiblížit ještě jinou cestou. Vysvětlím, co je jóga pro mě.

Již několikátým rokem cvičím velmi aktivně. Vystřídala jsem už spoustu sportů. Od klasického posilování přes běhání, gymnastiku, až po lezení. Vždy, když jsem začala dělat nějaký sport, šla jsem do něj opravdu naplno. Každý den jsem pilně trénovala a vynechávala kvůli náročným tréninkům ostatní volnočasové aktivity, které by mě naplňovaly. Je Vám asi již teď jasné, že s tímto přístupem jsem u ničeho nemohla vydržet dlouho. Myslíte si správně, opravdu tomu bylo tak. Byla jsem vždy smutná z toho, že se v ničem pořádně nezlepšuji a že moje nadšení po pár měsících opadne. Před dvěma lety jsem ale absolvovala kurz improvizace, kde v rámci programu byla zahrnuta i lekce jógy. Jelikož jsem člověk, který rád zkouší nové věci, ihned jsem se přihlásila a v 7:00 byla nastoupena v tělocvičně.

První lekce byla opravdu náročná. Mé tělo se cítilo ztuhlé, nedotkla jsem se ani prsty špiček a místo pravidelného hlubokého dechu jsem jen dýchala rychle jak po uběhnutí maratonu. V tomto duchu probíhaly i další lekce. Začala jsem ale chodit pravidelně, protože jeden z důvodů, proč jsem vždycky začínala s něčím novým, byl ten, že miluji, když jsem v něčem úplně na začátku a já každý den vidím opravdové zlepšení.

Ke svým narozeninám jsem po své roční praxi dostala také knihu instruktora jógy. Ani zdaleka jsem nebyla pokročilá do té míry, že bych mohla jógu učit, ale v knize jsem se dozvěděla spoustu věcí o druzích jógy, o historii a také o spirituálním významu. Při čtení knihy jsem se vždy zastavila a přemýšlela o tom, že to, co čtu je vlastně to, co se mi děje. V knize autor popisoval proniknutí jógy do nitra každého, kdo jógu praktikuje. A já mohu jen potvrdit, že vše, co autor zmiňuje, bylo stejné i u mě.

Jóga mému tělu nepřinesla pouze flexibilitu, ale také trpělivost, ochotu a vděčnost ostatním. Díky józe jsem zjistila, že není jen jedna cesta, kterou se v životě mám ubírat, ale je jich mnohem víc, stačí si jen vybrat. Jít jiným směrem, než jsme plánovali, nás může posunout mnohem více než jen následovat již zaběhnutá pravidla a rady okolí. Jóga mi přinesla určitou rovnováhu. Dříve jsem se stresovala kvůli maličkostem, dnes je snadno hodím za hlavu. Nejsem rozladěná z toho, když mi ujede autobus a ani mi už tolik nevadí,

Ukázka řečnického projevu

když jednou vynechám trénink. Jóga Vám totiž nepřinese jen vitalitu a štíhlé tělo. Jóga Vás naučí tělo poslouchat. Jóga je první činnost, kterou provádím denně a nikdy se nemusím nutit. Ráda si kvůli józe přivstanu i vynechám večeři. Naplňuje mě to totiž tak silnou energií, že žádný biftek se tomu nevyrovná.

Připravila jsem si tento projev proto, že jsem vás chtěla obeznámit se základním principem jógy, tedy alespoň z mého pohledu. Je velmi těžké popsat, co jóga je, proto jsem zvolila cestu vyjádření svého vlastního názoru. Nechci tímto tvrdit, že jóga je jediná cesta, jak se naučit pozornosti a trpělivosti, jen jsem chtěla poukázat na to, že to právě jedna z cest může být. Při jakékoliv činnosti, kterou provádíte je ale vždy důležité, abyste ji dělali s vášní a chutí. Ať už se jedná o cvičení, práci nebo školu. Doufám, že i vy najdete svoji vášeň. Tak do toho!

Děkuji za pozornost.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Text respektuje zásady tvorby řečnického proslovu, přesto nabízí možnosti, jak jej vylepšit. Obsahuje totiž drobné nedostatky, které by bylo vhodné „opravit“. Pokuste se o to.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo předložit ukázkou řečnického projevu, který posloužil jako materiál pro ověření získaných znalostí a dovedností popsat a charakterizovat řečnický projev. Úkolem bylo zasáhnout do textu a provést jeho úpravu. Na základě této aktivní zkušenosti tak mají studenti možnost ještě více proniknout do podstaty daného typu textu a potvrdit své schopnosti sestavit řečnický proslov.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora Rétorika pojednává o významu rétoriky pro současný mluvený projev. Obsahuje výklad základních pojmů týkajících se rétoriky, předkládá přehled řečnických žánrů, obsahuje popis členění řečnického projevu. Zaměřuje se na zvukovou složku mluveného projevu, výslovnost hlásek a výslovnostní styly.

Součástí opory je výklad o základních prostředcích uplatňujících se při realizaci řečnického projevu, jako jsou figury a tropy, tzv. nefigurální prostředky a lexikální prostředky. Pozornost je věnována typům argumentace a v neposlední řadě i neverbálním prostředkům při řečnickém vystupování. Opora uvádí také příklady interpretace současných řečnických projevů, kontrolní otázky a samostatné úkoly. Předmět je také součástí prostředí moodl.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Název: **Rétorika**

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 89

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.